

Arjen Leerkes en Wim Bernasco

TEGEN DE WETTEN VAN DE STAAT, TEGEN DE WETTEN VAN DE STRAAT?

Illegaal verblijf en veiligheid in Nederlandse stadsbuurten

In grote steden zijn wijken met concentraties van illegale immigranten. De bewoners voelen zich er relatief onveilig, en worden vaker slachtoffer van criminaliteit. Komt dat door de aanwezigheid van illegalen? De auteurs belichten de relaties tussen illegaal verblijf en veiligheid door statistische analyses en veldwerk in twee stadswijken in Rotterdam en Den Haag.

Immigratiebeleid, illegaal verblijf en veiligheid in buurten

Vanaf de jaren zeventig is in Nederland, andere Europese landen en Noord-Amerika, de houding ten aanzien van de komst van niet-westerse laaggeschoolden ingrijpend gewijzigd (Engbersen en van der Leun 2001). Nieuwkomers werden in de jaren zestig nog vrij enthousiast onthaald als tijdelijke 'gastarbeiders' op de krappe arbeidsmarkt. In Nederland waren dat vooral Turken, Marokkanen, Spanjaarden en Italianen. Vooral na de oliecrisis van 1973 werden immigranten steeds meer gezien als maatschappelijk probleem. Een beperking van het aantal nieuwkomers werd wenselijk gevonden vanwege de toegenomen werkloosheid, en was volgens velen een vereiste voor de accommodatie van eerdere immigratiestromen die, naar men in de jaren tachtig begon in te zien, tot de vorming van etnische minderheden hadden geleid (Bade 2003). Sindsdien is in Nederland en veel andere westerse landen een restrictief immigratiebeleid gevoerd ten aanzien van niet-westerse emigranten. Omdat veel nieuwkomers zich clandestien gingen vestigen (Doomernik 2001) en omdat grenscontroles onvoldoende effectief bleken, hebben veel landen vanaf de jaren negentig, aangevoerd door verzorgingsstaten met een uitgebreid stelsel van sociale voorzieningen zoals Nederland, aanvullend beleid ontwikkeld om illegaal verblijf te bemoeilijken. Het huidige Nederlandse illegalenbeleid ontzegt aan illegalen het recht op arbeid en collectieve voorzieningen zoals sociale uitkeringen, de sociale huursector, het publieke

Sociologie, jaargang 3 — 2007 | 2

pp. 168-204

onderwijs, inburgeringscursussen en (de meeste) medische voorzieningen (Van der Leun 2003).

Het illegalenbeleid verhindert niet dat illegale immigranten inmiddels een vanzelfsprekend onderdeel zijn geworden van de bevolking. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere landen in de Europese Unie (Sciortino 2004), de Verenigde Staten (Cornelius et al. 2004), Japan (Sassen 1991), evenals transitlanden zoals Turkije, Rusland, Mexico en Maleisië (Schloenhardt 2001; Bade 2003).

Volgens ramingen woonden er gedurende de onderzochte periode (1997-2003) steeds ongeveer 150.000 illegalen in Nederland, circa een procent van de totale bevolking (Van der Heijden en Cruijf 2004). Terwijl het aantal niet-Europese illegalen constant blijft, lijkt recent het aantal Europese illegalen wat te dalen naarmate een groeiend aantal Oost-Europeanen verblijfsrecht verkrijgt als burger van een jonge lidstaat van de Europese Unie (Van der Heijden et al. 2006). Er zijn aanwijzingen dat het bevolkingsaandeel van illegalen in sommige stadsbuurten kan oplopen tot circa zes tot acht procent (Leerkes et al. 2004). Om uiteenlopende redenen zijn dat vooral stadsbuurten die ook zonder de toestroom van illegalen al sterk etnisch gemengd zijn.

Het is de vraag wat de maatschappelijke repercussies zijn van de vestiging van substantiële aantallen illegale, meest niet-westerse nieuwkomers, die van overheidswege worden uitgesloten van arbeid, voorzieningen en (overige) manieren om in te burgeren. In het publieke en wetenschappelijke debat over illegaal verblijf speelt de vraag naar veiligheid en leefbaarheid in stadsbuurten een belangrijke rol. *Hoe veilig en leefbaar zijn buurten waar concentraties van illegaal verblijf voorkomen? Vindt er meer (of minder) misdaad plaats? Voelt men zich er (on)veiliger? Welke rol speelt illegaal verblijf daarin?* Over deze vragen gaat dit artikel.

Er zijn twee specifieke redenen om deze vragen te stellen. Ten eerste de mogelijkheid dat illegale immigranten onder invloed van hun marginale positie (vermogens)misdrijven plegen. Daarvoor bestaan inderdaad aanwijzingen (Engbersen et al. 2002). Ten tweede de klassieke en vaak gerepliceerde bevinding van Shaw en McKay (1942) dat arme, etnisch gemengde buurten met veel doorstroom – het soort buurten waar momenteel veel illegalen wonen – door gebrek aan sociale samenhang meestal meer misdaad ondervinden dan rijke, etnisch homogene (meestal ‘witte’) en stabiele buurten. Dit werpt de vraag op in hoeverre illegaal verblijf voor de veiligheid en leefbaarheid van deze buurten een aanvullende belasting vormt.

Traditioneel heeft sociaal-wetenschappelijke aandacht voor openbare veiligheid zich voornamelijk gericht op objectieve aspecten, in het bijzonder delinquentie (wonen er in de buurt veel mensen die misdrijven plegen?) en criminaliteit (hoeveel misdaad vindt er plaats?). Met het toegenomen inzicht dat de samenhang tussen criminaliteit en veiligheidsbeleving complex is,

hebben onderzoekers sinds de jaren tachtig meer aandacht gekregen voor veiligheidsbeleving van burgers (Vanderveen 2002 2006; Maas-de Waal en de Hart 2003; Oppelaar en Wittebrood 2006). Die aandacht wordt geschaagd door maatschappelijke relevantie: gevoelens van onveiligheid tasten immers de kwaliteit van (samen)leven aan, onder meer doordat veel bewoners zich uit de openbare ruimte gaan terugtrekken om hun heil te zoeken in de eigen woning (Hale 1996). De onveiligheidsbeleving van burgers is inmiddels een vast onderdeel geworden van de jaarlijkse veiligheidsrapportage van de ministeries van Justitie en BZK (zie bijvoorbeeld ministeries van Justitie en BZK 2005).

Hoewel er de nodige studies bestaan naar inbedding van illegale immigratie in vestigingslanden (zie Mahler 1995; Alt 1999, Burgers en Engbersen 1999; Engbersen et al. 1999) en – in mindere mate – betrokkenheid van illegalen bij criminaliteit (McDonald 1997; Engbersen en Van der Leun 2001; Zaitch 2002; Leerkes 2005, 2007), is er nog maar weinig bekend over de relaties tussen illegaal verblijf en de veiligheid van woonbuurten. We weten dat een minderheid van de illegalen misdrijven pleegt en dat illegale daders relatief vaak betrokken zijn bij (identiteits)fraude, (straat)handel in drugs en diefstallen, maar er is amper iets bekend over de ervaringen en percepties van bewoners in buurten waar veel illegalen verblijven. Er zijn weliswaar diverse stadssociologische studies verschenen over interetnische verhoudingen in arbeidersbuurten, maar deze gaan over de vestiging van *legale* migranten (zie bijvoorbeeld Bovenkerk et al. 1985; Van San en Leerkes 2001).

We proberen de opgeworpen vragen te beantwoorden met kwantitatieve en kwalitatieve gegevens uit uiteenlopende bronnen. Naast gegevens uit politie-registraties, bevolkingsenquêtes en statistische databronnen, baseren we ons op interviews in de Schilderswijk in Den Haag en Bospolder-Tussendijken in Rotterdam. Met de kwantitatieve gegevens gaan we na in welke mate, en hoe, illegaal verblijf samenhangt met de buurtveiligheid. Vervolgens wordt nagegaan of de kwalitatieve bevindingen stroken met de cijfermatige samenhangen en kijken we of de buurtstudies (aanvullende) aanwijzingen opleveren over de sociale mechanismen die er achter deze samenhangen schuilgaan. We hopen zo bij te dragen aan de beoogde integratie van kwantitatieve en kwalitatieve benaderingen in het onderzoek naar veiligheid (voor de wenselijkheid daarvan zie Hale 1996; Ditton en Farrall 2000).

Theoretische uitgangspunten

Misdaad en onveiligheidsbeleving in stadsbuurten

Veiligheid heeft een objectieve en subjectieve component. Objectieve veiligheid slaat op slachtofferschap van misdrijven. Bij subjectieve (buurt)veiligheid

gaat het om het oordeel van bewoners over criminaliteit en overlast in de buurt en de vraag in hoeverre zij er zich veilig voelen (Vanderveen 2002).

Er bestaat geen een-op-een relatie tussen objectieve en subjectieve veiligheid: mensen die wat criminaliteit betreft in gelijke objectieve omstandigheden wonen of die in dezelfde mate slachtoffer zijn van misdrijven, voelen zich meestal niet in gelijke mate (on)veilig (Hale 1996). Dit komt onder meer doordat de bewoners die zich het meest kwetsbaar achten, vaak het bangst zijn. Onderzoekers zien dit als de voornaamste reden waarom vrouwen, ouderen en alleenstaanden zich, gemiddeld, minder veilig voelen dan mannen, jongvolwassenen en samenwonenden (Killias 1990). Een aanvullende reden voor de zwakke relatie tussen objectieve en subjectieve veiligheid is dat angstige mensen de kans op slachtofferschap vaak verminderen doordat zij riskante situaties sterker mijden dan durfals (Mesch 2000). Objectieve en subjectieve buurtveiligheid zijn niettemin onderling verweven. Slachtofferschap kan het gevoel van veiligheid in hoge mate aantasten. Dat kan persoonlijke ervaringen betreffen, maar ook zogeheten indirect slachtofferschap uit de tweede hand, via familie of bekenden (Amerio en Roccato 2005).

In veel onderzoek is gevonden dat onveiligheidsgevoelens van buurtbewoners niet alleen, en zelfs niet in de eerste plaats, door het misdaadniveau worden bepaald, maar vooral door andere tekenen van wanorde (Taylor en Hale 1986; Lewis en Salem 1986; Markowitz, Bellair, Liska en Liu 2001). Voorbeelden van dergelijk wanordelijk gedrag zijn rondhangen, bedelen, erg luidruchtig zijn, het aanspreken van onbekenden en signalen die duiden op drank- of drugsgebruik. Goffman (1963, 1971) heeft laten zien dat mensen van zichzelf en elkaar verwachten dat er in de openbare ruimte bepaalde ongeschreven regels in acht worden genomen, en dat het overtreden van die regels onbehagen kan oproepen. Hij heeft er verder op gewezen dat het ontbreken van onderling gedeelde gedragsverwachtingen – in de sociologie verder bekend onder de term normloosheid of anomie – gevoelens van onveiligheid en onbehagen kan stimuleren. Niet alleen normschendingen, maar ook onduidelijkheid of conflicterende ideeën over ‘wat hoort’ in de openbare ruimte, kan dus tot onbehagen leiden. Volgens de zogenoemde *broken windows*-these kunnen ook fysieke tekenen van wanorde, zoals afval op straat, graffiti op muren, vernielde telefooncellen en bushokjes, aanleiding geven tot onbehagen, en zo uiteindelijk tot meer misdaad leiden omdat mensen zich terugtrekken (Kelling en Wilson 1992).

Sinds Shaw en McKay (1942) voor het eerst de spreiding van delinquentie over stadsbuurten onderzochten, weten we dat delinquentie en criminaliteit doorgaans het meest voorkomen in buurten die zich kenmerken door sociale desorganisatie: arme buurten met een hoge doorstroom van bewoners en veel etnische en culturele verscheidenheid (zie voor recentere studies in deze traditie Foster 1995; Beyerlein en Hipp 2005). Er ontstaan in dergelijke buurten weinig contacten tussen bewoners, veel relaties zijn tijdelijk (Bellair 1997;

Sampson, Raudenbush en Earls 1997). Dit bemoeilijkt het bereiken van overeenstemming over fatsoenlijke of acceptabele gedragsvormen, en beperkt de bereidheid van bewoners om op te komen voor elkaar, voor elkaars eigendommen en voor buurtbelangen, bijvoorbeeld door elkaars kinderen te corrigeren. Ook bemoeilijkt het de inschakeling van instanties zoals politie en justitie, die de openbare orde kunnen helpen handhaven (Bursik en Grasmick 1993; Veléz 2001). Er is dan minder weerstand tegen antisociaal gedrag en misdrijven door bewoners uit de buurt of uit andere stadsdelen. Groepen die niet aan de heersende sociale standaarden voldoen – zoals bohémiens, eenvoudige criminelen en dak- en thuislozen – verkiezen dergelijke buurten, en/of worden met meer succes uit de beter georganiseerde buurten geweerd.

Stereotypering

In tegenstelling tot dorpelingen zijn stedelingen in de openbare ruimte meestal onbekenden voor elkaar. Daarom zijn stadsmensen bij de vluchtige beoordeling van anderen, waarmee men zich in het sociale verkeer oriënteert, vaker aangewezen op stereotypen, bijvoorbeeld naar etnische herkomst of sekse (Hamilton en Trolier 1986). Deze stereotypen zijn meestal niet gebaseerd op ervaringen met de betreffende onbekenden, maar afgeleid uit eerdere ervaringen met vergelijkbare personen uit eerdere sociale categorieën of verhalen over deze sociale typen. Vooral visuele aanwijzingen activeren deze stereotypen (uiterlijke verzorging, kleding, huidskleur, of bepaalde attributen zoals een hockeystick).

In de Verenigde Staten worden zwarte jongeren sterk geassocieerd met criminaliteit. Door dit stereotype overschatten buurtbewoners de omvang van de buurtcriminaliteit sterker naarmate er meer zwarte jongeren in de buurt wonen (Quillian en Pager 2001). Ook in Europa worden (niet-westerse) minderheden van oudsher met criminaliteit en onveiligheid geassocieerd (zie bijvoorbeeld Van Heek 1936; Angel-Ajani 2003). Hoewel deze stereotypen, net als die ten aanzien van de zwarte jongeren in de Verenigde Staten, vaak een kern van waarheid bevatten, tenderen ze tegelijkertijd tot overdrijving en 'essentialisering' (Elias en Scotson 1965; Van San en Leerkes 2001). Dit werpt de vraag op in hoeverre bewoners illegalen kunnen onderscheiden als een apart sociaal type, en zo ja, in hoeverre ze dit type associëren met criminaliteit en normschendingen. Omdat illegaliteit geen uiterlijk waarneembaar kenmerk is, kan het zijn dat niet zozeer stereotypen over illegalen geactiveerd worden, maar bijvoorbeeld die over niet-westerse nieuwkomers. We moeten daarom nagaan hoe er in stadsbuurten gedacht wordt over de nevenschikte statussen (zie hierna) van illegalen. Op dit soort vragen, moeilijk te beantwoorden met de beschikbare cijfers, gaan we in bij de rapportage van het veldwerk.

Illegaal verblijf

In Nederland komen illegalen uit ruim tweehonderd landen. De grootste groepen zijn Turken, Marokkanen, Algerijnen en Surinamers (veelal volgmigranten met gevestigde familie in Nederland). Vanaf het midden van de jaren negentig stijgt het aandeel van Oost-Europeanen (in meerderheid illegale (land)arbeiders) en uitgeprocedeerde asielzoekers. Om de betekenis van een illegale verblijfsstatus te begrijpen moeten we kijken naar de maatschappelijke kansenstructuur van illegaal verblijf als geheel en niet alleen naar het immigratie- en illegalenbeleid. Het Nederlandse onderzoek heeft aangetoond dat illegalen weliswaar steeds systematischer worden uitgesloten door de staat, maar dat zij tegelijkertijd op verschillende wijzen in de samenleving worden geïncorporeerd. Verschillen in maatschappelijke inbedding corresponderen met verschillen in levenskansen. Illegalen uit landen waar van oudsher 'hechte' etnische minderheden vandaan komen (zoals Turkije) kunnen veelal rekenen op steun van familieleden die eerder in Nederland zijn gaan wonen. Het kan gaan om tijdelijke opname in het gezin, uitlenen van ziekenfondspasjes, het regelen van een partner of een huis. Vooral voor illegalen uit groepen met een sterk etnisch ondernemerschap (Turkije, China) komt daarbij werkgelegenheid in etnische economieën. Wie minder 'sociaal kapitaal' (Bourdieu 1983; Portes 1998) bezit, zoals de illegale pioniers of illegale volgmigranten uit meer gefragmenteerde etnische groeperingen zoals de Marokkanen, is vaker op zichzelf aangewezen en heeft een grotere kans op betrokkenheid bij criminaliteit.

Illegale Oost-Europeanen beschikken vaak evenmin over gezeten landgenoten, maar werken veelal voor Hollandse ondernemers in bijvoorbeeld de tuinbouw. Ze vervullen functies die in laag aanzien staan en waarvoor onder de gewone beroepsbevolking amper animo bestaat (Bakker 2001). Daarnaast is deels sprake van verdringing op de arbeidsmarkt (denk aan de goedkopere Oost-Europese klusser). Het is vooral de nabije ligging van Oost-Europese landen en het relatief liberale migratiebeleid dat gold ten aanzien van toekomstige lidstaten van de Europese Unie, waardoor deze pendelmigranten erg geschikt zijn voor seizoensarbeid in de Nederlandse tuinbouw. Zo is met het oog op de toetreding van Bulgarije en Roemenië op 1 januari 2007, in 2001 de visumplicht voor Bulgaren en Roemenen afgeschaft. Bulgaren en Roemenen konden vanaf dat moment zonder visum voor drie maanden als toerist de Schengenlanden in reizen, waaronder Nederland (Van Gestel 2006). Zij mochten officieel echter niet werken. (Dit mag overigens nog steeds niet, maar wie nu illegale arbeid verricht, kan niet langer worden uitgezet als illegale vreemdeling). Wie zijn verblijfstermijn overschreed, wat vrij geregeld voorkwam, riskeerde te worden aangehouden wegens illegaal verblijf. Deze topografische en politieke condities bevorderen tevens dat groepen (illegale) Oost-Europeanen naar West-Europa trekken om misdrijven te

plegen. Het gaat meestal om woninginbraak, autodiefstal en zakkenrollen (Van Tilburg en Lammers 2004). Oost-Europese 'derdelanders' – dat zijn mensen die geen burger zijn van een lidstaat van de Europese Unie – maken aldus lagere kosten (monetair en anderszins) om zich illegaal te vestigen en naar Nederland terug te keren na uitzetting, dan de meeste andere illegalen, die niet alleen grotere geografische afstanden moeten overbruggen, maar ook minder poreuze landsgrenzen dienen te passeren. Deze verschillen in migratiekosten en -motieven werken door in de gedragsmogelijkheden en wensen die illegalen in Nederland hebben.

De status-set van illegalen en van reguliere bewoners

Met het begrip 'status' benoemen sociologen posities in de sociale structuur waaraan maatschappelijke gedragsverwachtingen (rollen) zijn verbonden. De zogenoemde sterke variant van het statusbegrip verwijst naar de positie van een individu of groep in een *maatschappelijke hiërarchie*. Deze positie is gebaseerd op de relatieve mate van toegang tot economische, politieke en culturele machtsbronnen en, mede op grond daarvan, de mate van sociaal aanzien.

De meeste volwassenen hebben een 'status-set' (Merton 1957): zij moeten verscheidene, soms conflicterende, statussen en rollen verenigen. Iemand heeft als directeur bijvoorbeeld een andere rol dan als moeder, en meer maatschappelijk aanzien. Dit geldt ook voor illegalen. Zij hebben niet alleen van doen met een illegale verblijfsstatus, maar zijn tezelfdertijd man of vrouw en, afhankelijk van de omstandigheden, werknemer, partner, familielid of hard-drugsverslaafde.

Volgens Engbersen (1996) is illegaal verblijf een *master status* (Hughes 1945), die nevensgeschikte statussen overschaduwet. Engbersen doelt hierbij op de invloed van de verblijfsstatus op de levenskansen van illegalen. Het is zeer de vraag of de illegale verblijfsstatus voor deelnemers aan het openbare sociale verkeer ook zo zwaar weegt. Buurtbewoners zien in hun midden wellicht niet zozeer illegalen, als wel de meer zichtbare nevenstatussen zoals allochtonen, armen of mannen. Daardoor domineert de meesterstatus misschien wel het gedrag van illegale immigranten, terwijl de omgeving primair op de nevenstatussen reageert. Sommige daarvan hangen nauw samen met de illegale verblijfsstatus, zoals de status van armen. Minvermogenden uit niet-westerse landen hebben immers een relatief kleine kans op een legale verblijfstitel. Zonder verblijfsvergunning is een hoog inkomen vervolgens bijna uitgesloten. Maar de illegale verblijfsstatus bepaalt andere statussen, zoals geslacht en leeftijd, nauwelijks; migranten zijn vaak jonge mannen (ouderen en vrouwen zijn honkvaster) en illegale migranten vormen met een gemiddelde leeftijd van ongeveer dertig jaar geen uitzondering (zie Engbersen et al. 2002). We moeten ons dus afvragen of de gevolgen voor de buurtveiligheid een direct gevolg zijn van de illegale status (omdat illegaal verblijf per

definitie als een wanordelijk verschijnsel wordt gezien), met nevenstatussen die mogelijk (mede) door de illegale status veroorzaakt zijn (bijvoorbeeld de status van harddrugsverslaafde) of met statussen die sterk onafhankelijk zijn van de verblijfstitel (de status van nieuwkomer of man).

Tot slot is het belangrijk om relationeel te denken (Bourdieu en Wacquant 1992). De statussen van illegale immigranten krijgen namelijk vooral betekenis in relatie tot statussen van andere groepen in de buurt. 'Statusangst' vormt hiervan een treffend voorbeeld. Door veranderingen in de machtsbalans, bijvoorbeeld doordat een nieuwe groep zijn intrede doet, kunnen gevestigden zich bedreigd voelen in hun maatschappelijke privileges (de sterke ofwel hiërarchische variant van het statusbegrip). Deze beleefde bedreiging is sterker naarmate de hogere statusaanspraak van een individu of groep onzekerder is (Schwartz 1967; Johansson 1987; De Botton 2004). Het kan tevens zijn dat een statusgroep zich in zijn maatschappelijk aanzien bedreigd voelt, terwijl de machtsbalans waarop deze aanspraak berust niet onmiddellijk op het spel staat. Een kenmerk van maatschappelijk aanzien is namelijk dat een deel ervan afstraalt op de (sociale en fysieke) omgeving (*prestige contagion*, Benoit-Smullyan 1944). Waar de criminologie gevoelens van onveiligheid herleidt tot tekenen van wanorde en verloedering, is sociologisch gezien voor een deel sprake van statusangst: men wil niet geassocieerd worden met wat men als minderwaardig beschouwt.

Anderson (1990) heeft laten zien dat de stereotype vrees voor zwarte jongemannen in de Verenigde Staten nog versterkt wordt door het lage maatschappelijke prestige van deze jongeren. Daaruit blijkt dat etniciteit er nog altijd een significante, afzonderlijke dimensie van sociale stratificatie vormt, naast en in wisselwerking met klassenverschillen (vgl. Berreman 1960; Neuwirth 1969; Shibutani en Kwan 1972; Anthias 1990). Van oudsher geniet de zwarte middenklasse in Amerika meer aanzien dan de blanke lagere klasse, maar staat in de maatschappelijke rangorde tegelijkertijd lager dan de blanke middenklasse (Warner 1936).

Ook voor Nederlandse stadsbuurten is statusangst aangetoond in verband met klassenverschillen (De Swaan 1988; Wuertz en Bertels 1991) en de vestiging van etnische minderheden (Bovenkerk 1978; Hortulanus en van Kempen 1987). Dit werpt de vraag op in hoeverre de vestiging van illegale nieuwkomers gepaard gaat met statusangsten bij (delen van) de gezeten bevolking: illegalen behoren immers tot de laagste sociaal-economische strata, komen in meerderheid uit arme (niet-westerse) landen en intensiveren (naar de mening van sommige gevestigden) wellicht de statuscompetitie om levenskansen, zoals arbeid en toegang tot huisvesting.

Gegevensbronnen en methoden

Kwantitatieve gegevensbronnen

De kwantitatieve analyse betreft de bewoners van 596 bewoonde buurten in het werkgebied van de politiekorpsen uit Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Onder een buurt verstaan we om hoofdzakelijk praktische redenen een vierpositie postcodegebied (1012, 3535 enzovoorts). Dit is in Nederland ook gebruikelijk (zie bijvoorbeeld Wittebrood 2000; van Wilsem, Wittebrood en de Graaf 2006; Maas-de Waal en de Hart 2003; Goudriaan, Wittebrood en Nieuwbeerta 2004), hoewel de vierpositie postcode geen ideale buurt demarcatie vormt (zo is de gemiddelde omvang met 2000 huishoudens vrij groot).

Van het CBS zijn demografische en sociaaleconomische buurtstatistieken betrokken. Gegevens over particulier woningbezit komen van het ministerie van VROM. Drie buurtvariabelen meten de graad van *sociale desorganisatie*: het percentage alleenstaanden (Dijkink 1987), het aandeel particulier woningbezit (Beyerlein en Hipp 2005) en het percentage (legale) niet-westerse minderheden (Wei et al. 2005). Laatstgenoemd percentage volstaat als indicator, omdat het in ieder geval in Nederland sterk correleert met complexere en beter beargumenteerde maten voor etnische verscheidenheid (Bernasco en Luykx 2003:988-989).

De lokale graad van illegaal verblijf wordt geïndiceerd door het aantal geregistreerde woonadressen van illegalen, in Nederland aangehouden vanaf januari 1997 tot oktober 2003, per duizend reguliere buurtbewoners. Het aantal gevallen is groot ($N=107.322$ *aanhoudingen* voor heel Nederland; $N=10.497$ *geregistreerde woonadressen* voor de 596 buurten). De gegevens zijn beschikbaar gesteld door de vijftientig regionale politiekorpsen en komen uit het Vreemdelingen Administratie Systeem (VAS). Daarin worden alle bekend geworden illegalen geregistreerd. De registraties geven uiteraard primair een beeld van illegale immigranten die risico hebben gelopen om te worden aangehouden. Er kan niet goed worden nagegaan in hoeverre die representatief zijn voor alle illegalen die er in genoemde periode in Nederland waren.

In Nederland ligt de verantwoordelijkheid voor het vreemdelingen-toezicht, waaronder dat op illegalen, in eerste instantie bij de vreemdelingenpolitie. Die heeft dan ook een belangrijk aandeel in invallen in panden waarin men illegalen denkt aan te treffen, of in de opsporing van illegale arbeid. Toch zijn het vooral reguliere politiemensen die, althans uitgedrukt in aantallen aangehouden illegalen, de grootste bijdrage leveren aan de naleving van de Vreemdelingenwet. Tegenwoordig komt iets meer dan de helft van de opgevatte illegalen in beeld van de politie vanwege commune overtredingen (zoals bij de handhaving van de Algemene Plaatselijke Verordening ('wildplassen'), de Wet Personenvervoer ('zwartrijden' en dergelijke) of misdrijven. In 2003 waren de meest courante misdrijfsoorten diefstal (circa 33 procent van alle

aanhoudingen wegens misdrijven), valse papieren (circa twintig procent) en drugshandel (20 procent) (Leerkes et al. 2004).¹

Het is waarschijnlijk dat delinquente illegalen in onze analyses licht zijn oververtegenwoordigd, omdat de pakkans groeit met betrokkenheid bij misdrijven en overtredingen. Deze hogere pakkans wordt echter deels gecompenseerd door een lagere kans op een geregistreerd woonadres: bij delinquente illegalen registreert de politie minder vaak een woonadres dan bij overige illegalen.² Hoewel recent het aantal gerichte opsporingsacties bij werkgevers en illegale pensions stijgt, vooral in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (Boekhoorn 2004; Van Gestel 2006), vinden we geen aanwijzingen voor grote geografische verschillen in pakkans. We behaalden met deze maat al goede onderzoeksresultaten (Leerkes et al. 2006).

Gegevens over buurtveiligheid komen uit de Politie-monitor Bevolking (PMB), een tweejaarlijkse telefonische enquête over slachtofferschap, gevoelens van onveiligheid, leefbaarheid en tevredenheid met de politie. De jaargangen 1997, 1999, 2001 en 2003 zijn samengevoegd om zo veel mogelijk waarnemingen te verkrijgen. In de 596 buurten zijn in deze jaren 78.927 mensen geïnterviewd. Etnische minderheden zijn ondervertegenwoordigd, mede doordat de vragen in het Nederlands zijn gesteld (Schoen et al. 2000). De deelname van illegalen is niet uitgesloten, maar om soortgelijke redenen onwaarschijnlijk.

Het vrouwelijke geslacht, hogere leeftijd, behoren tot een etnische minderheid (Covington en Taylor 1991), werkloosheid, een laag opleidingsniveau en een kleine omvang van het huishouden, indiceren *kwetsbaarheid*. De PMB vraagt naar het aantal keer dat leden van het huishouden het afgelopen jaar slachtoffer werden van bepaalde misdrijven. Van elk misdrijf (uiteraard behalve woninginbraak) wordt gevraagd of dat in de eigen buurt plaatsvond, of elders. We hebben uitsluitend gevallen van slachtofferschap in de eigen buurt geteld (zie tabel 1 voor beschrijvende statistieken per misdrijfsoort). *Slachtofferschap* is dus gemeten op het niveau van het huishouden.³ Het relatieve aantal misdrijven dat de overige geïnterviewde huishoudens is overkomen indiceert *indirect slachtofferschap*.

De Politie-monitor bevat diverse items over de subjectieve buurtveiligheid en -leefbaarheid (bijvoorbeeld: "Fietsdiefstal, komt dat vaak, soms, nooit of bijna nooit voor"). We hebben ze met factoranalyses teruggebracht tot zes schalen:⁴

- gevoelens van onveiligheid en onbehagen ('voelt zich wel eens onveilig', 'bepaalde plaatsen mijden omdat ze onveilig zijn', 'niet opendoen wegens onveiligheid', 'spullen binnen laten liggen tegen roof buiten', 'omrijden/omlopen om onveilige plekken te vermijden');
- gepercipieerde vermogensdelicten ('fietsdiefstal', 'diefstal uit auto', 'diefstal vanaf auto', 'woninginbraak');

- gepercipieerde fysieke verloedering ('rommel op straat', 'hondenpoep', 'vernieling', 'bekladding');
- gepercipieerde sociale verloedering ('dronken mensen', 'lastig gevallen', 'bedreiging', 'gewelddelicten', 'drugsoverlast');
- buurtoverlast ('geluidsoverlast uitgezonderd verkeer', 'overlast groepen jongeren', 'overlast omwonenden');
- verkeersoverlast ('agressief verkeersgedrag', 'geluidsoverlast verkeer', 'hard rijden', 'aanrijdingen').

Tabel 1 Beschrijvende statistiek van (on)afhankelijke variabelen

	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Gemiddelde^b</i>	<i>Standaarddeviatie</i>
Onafhankelijke variabelen				
<i>Individueel niveau:</i>				
Graad van illegaal verblijf	0	130	2,5	4,7
Geslacht (man=1)	0	1	0,47	0,5
Leeftijd	15	98	48,5	18,1
Van oorsprong Nederlander ^a	0	1	0,89	0,31
Hoogstgenoten opleiding ^b	1	7	4,3	1,9
Werk (>15 uur)	0	1	0,5	0,5
Omvang huishouden	1	15	2,3	1,3
<i>Buurtniveau:</i>				
% Alleenstaanden	6	79	29,9	14,0
% Particulier woningbezit	0	100	39,7	22,1
% Niet-westerse allochtonen	1	82	17,4	17,5
% Jongeren (14-25 jr.)	3	30	12,1	2,9
Direct slachtofferschap (factorscore)	-0,68	28,0	0,0	1,0
Indirect slachtofferschap	0	6,3	0,75	0,4
Afhankelijke variabelen				
<i>Individueel niveau:</i>				
'Onveiligheid / onbehagen'	0	-12,5	18,1	10
'Vermogensdelicten'	0	-17,4	11,2	10
'Fysieke verloedering'	0	-17,9	13,2	10
'Sociale verloedering'	0	-8,4	23,6	10
'Buurtoverlast'	0	-10,1	20,3	10
Verkeersoverlast'	0	-14,4	13,2	10
<i>Buurtniveau:^c</i>				
Totaal slachtofferschap (per 100 inw.)	0,0	588	95,7	62,5

	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Gemiddelde</i>	<i>St. Dev.</i>
Diefstal, waarvan:	0,0	200	34	24,8
Fietsdiefstal	0,0	200	6	5,7
Autodiefstal	0,0	12,5	1,1	1,5
Autokraak	0,0	200	10,6	11,6
Woninginbraak (met en zonder diefstal)	0,0	143,5	10,7	8,4
Beroving met geweld	0,0	2,6	0,2	0,4
Beroving zonder geweld	0,0	20	1,0	1,2
Overige diefstal	0,0	100	4,5	4,5
Vernieling, waarvan:	0,0	208,9	39,8	25,8
Vernieling auto	0,0	180,3	31,2	20
Overige vernieling	0,0	80,1	8,6	9
Geweld, waarvan	0,0	166,7	4,3	7,1
Bedreiging	0,0	166,7	3,8	6,5
Mishandeling	0,0	37,6	0,5	1,9
Overige misdrijven, waarvan:	0,0	344,8	17,6	20,4
Aanrijden met doorrijden	0,0	33,3	2,5	3,7
Aanrijden zonder doorrijden	0,0	100	13	14,4
Overige misdrijven	0,0	326,7	2	11,7

^a Tot en met 2001 hanteert de PMB etnische zelfcategorisering: 'Bent u van oorsprong Nederlander?'. In 2003 is deze vraag vervallen en is gevraagd naar het geboorteland en het geboorteland van de ouders. Voor dat jaar hebben we mensen die volgens de gangbare, 'objectieve' CBS definitie autochtoon zijn, een waarde 1 gegeven op de variabele 'Van oorsprong Nederlander'.

^b Er zijn zeven opleidingsniveaus onderscheiden, te weten lager onderwijs, lbo, mavo, mbo, havo/vwo, hbo en wo.

^c Het betreft gemiddelden op buurtniveau, gewogen naar buurtgrootte.

Bron: CBS, Politiemonitor Bevolking (97-03), Vreemdelingen Administratie Systeem (1997-okt. 2003), Geomarktprofiel 1998.

Bij de kwantitatieve analyses kijken we eerst in hoeverre er op buurtniveau een bivariate samenhang is tussen illegaal verblijf en buurtveiligheid. Het is bekend dat (arme) nieuwkomers vaak in gedesorganiseerde en onveilige wijken wonen (omdat deze buurten niet erg in tel zijn, ontstaan juist daar, door verhuizingen, de eerste 'restplekken') en het is op voorhand aannemelijk dat dit vestigingspatroon geldt voor veel niet-westerse immigranten, waaronder illegalen. Daarom gaan we vervolgens na in hoeverre deze bivariate samenhangen blijven bestaan wanneer we kenmerken van sociale desorganisatie en andere bekende determinanten van de buurtveiligheid constant houden.⁵ De gevolgen van deze statistische controles geven aanwijzingen over de (gemiddelde) bijdrage van de aanwezigheid van illegalen aan de buurtveiligheid.

Bij de analyses van objectieve buurtveiligheid controleren we niet op verschillen tussen buurten in de kwetsbaarheid van bewoners, terwijl we dit wel doen bij de analyses van de subjectieve buurtveiligheid. Hiervoor is gekozen omdat de PMB slachtofferschap meet voor huishoudens als geheel. Wel houden we dan de verschillen tussen buurten in het percentage jongeren constant, aangezien jongeren het leeuwendeel van de (straat)criminaliteit voor hun rekening nemen (Gottfredson en Hirschi 1990). Dit is in de analyses van de subjectieve buurtveiligheid onnodig, omdat we dan direct en indirect slachtofferschap als onafhankelijke variabelen kunnen gebruiken (het percentage jongeren voegt dan weinig verklarende kracht toe).

Bevolkingsenquête naar slachtofferschap zoals de PMB vormen een belangrijke aanvulling op de geregistreerde criminaliteit doordat zij ook misdrijven in kaart brengen die niet bij de politie zijn aangegeven en de subjectieve veiligheid meten (Goudriaan 2006; Levitas en Guy 1996). Toch kennen ze eveneens beperkingen. Zo worden lichte delicten mogelijk ondergerapporteerd (mensen herinneren zich kleine diefstallen en vernielingen niet altijd of vinden ze niet ernstig genoeg om als criminaliteit te betitelen) evenals misdrijven waarbij op slachtofferschap een zeker taboe rust (zoals seksuele delicten en (ander) huiselijk geweld). Daarnaast is nauwelijks informatie over misdrijven tegen instellingen (zoals winkeldiefstal) en slachtofferloze delicten (zoals drugshandel). Voor een overzicht van beperkingen van het *crime survey* in het algemeen zie Davies et al. 2003.

Kwalitatieve gegevensbronnen

In het Rotterdamse Bospolder-Tussendijken en in de Haagse Schildersbuurt heeft in 2003 een exploratieve buurtstudie plaatsgevonden. In deze buurten wonen veel (nazaten van) niet-westerse immigranten. Veel Nederlanders van oudsher zijn verhuisd naar suburbane gebieden, maar de minvermogenden en honkvaste, vaak wat oudere achterblijvers, bleven in sterkere mate in deze oude arbeidersbuurten wonen. Ook gaan er nog steeds Hollandse studenten op kamers. Bospolder-Tussendijken kent 65 procent allochtonen, meest Turken, Marokkanen, Kaapverdianen en Surinamers. De Schildersbuurt bestaat voor 85 procent uit allochtonen, meest Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen. De buurten zijn uitgekozen omdat illegaal verblijf er volgens de politiegegevens geregeld voorkomt. Bovendien vertegenwoordigen ze als het ware twee gezichten van illegaal verblijf. In de Rotterdamse buurt worden relatief veel illegalen aangehouden wegens misdrijven. In Den Haag is de reden van aanhouding vaker illegaal verblijf en/of illegale arbeid.

Er zijn twintig plaatselijke sleutelinformanten gesproken – functionarissen van de (vreemdelingen)politie, gemeenteambtenaren, medewerkers van woningbouwverenigingen en buurtwerkers – die konden aangeven of, en zo ja hoe en waarom, de aanwezigheid van deze groepen gevolgen heeft voor de

buurtveiligheid en -leefbaarheid. Een team van (hoogopgeleide) interviewers, heeft daarnaast interviews gehouden met 70 illegalen, afkomstig uit zes landen, evenals 45 woonruimteaanbieders (de interviews gebeurden in de moedertaal van de respondenten). Er is enerzijds via de sleutelinformanten gezocht naar respondenten. Daarnaast zijn potentiële respondenten aangesproken in cafés, theehuizen, moskees of op straat. De illegalen (en huisvesters) zijn niet over hun slachtofferschap en gevoelens van onveiligheid geïnterviewd, maar over huisvesting en redenen van vestiging in de buurt. De buurtstudie werd namelijk gesubsidieerd door het ministerie van vrom (voor een uitgebreide beschrijving, zie Leerkes et al. 2004). Laatstgenoemde interviews geven vooral een goed beeld van de lokale inbedding van illegaal verblijf.

Verder hebben 101 sociologiestudenten van de Universiteit van Amsterdam elk een buurtbewoner geïnterviewd over de leefbaarheid van de buurt. Gerichte vragen over illegaal verblijf werden later in het interview gesteld. Deze interviews hebben plaatsgevonden tot en met maart 2006, deels na afloop van het onderzoek voor vrom. Omwille van de verscheidenheid in de steekproef moesten de studenten, die doorgaans paarsgewijs werkten, zowel een man interviewen als een vrouw, zowel een wat jongere als een wat oudere bewoner, en zowel een bewoner uit een etnische minderheid als een Hollandse bewoner. De combinatie van deze kenmerken werd niet voorgescreven. De studenten, die mochten kiezen voor Den Haag of Rotterdam, hebben respondenten geworven door aanbellen en aanspreken. De meeste interviews hebben plaatsgevonden in Den Haag (N=66). Er is gesproken met 43 Hollanders (23 mannen), 25 Turken (twintig mannen), 19 Marokkanen (13 mannen), vijf Surinamers (Hindoestanen en Creolen; drie mannen), twee Antillianen (een man) en zeven bewoners uit overige etnische groepen (drie mannen). Ongeveer de helft was tussen de dertig en 55 jaar, een derde was jonger, een vijfde ouder. Conform de demografische opbouw van de buurten waren de oudere respondenten in meerderheid van Hollandse origine, terwijl de jongeren vaker van buitenlandse families afstamden.

De bevindingen van het veldwerk kunnen niet met zekerheid gegeneraliseerd worden naar andere wijken. Doordat er in Bospolder-Tussendijken en de Schildersbuurt meer illegalen wonen dan in andere stadsbuurten, zijn bepaalde mechanismen er waarschijnlijk uitvergroot waarneembaar. Voorts waren we afhankelijk van de beeldvorming van bewoners en professionals. Zo is de afwezigheid van verbanden nog onvoldoende aangetoond wanneer de geïnterviewden zouden menen dat de aanwezigheid van illegalen geen invloed heeft op de buurtveiligheid. Het kan bijvoorbeeld zijn dat zij zich onvoldoende bewust zijn van de betrokkenheid van illegalen bij misdaad, wanordelijkheden, normloosheid en/of statusangst. De kwantitatieve analyses hebben deze beperking minder omdat de effecten van illegaal verblijf er indirect afgeleid worden uit de feitelijk geregistreerde graad van illegaal verblijf.

We konden de verhalen van de professionals en de buurtbewoners met elkaar vergelijken en afzetten tegen de kwantitatieve resultaten. Deze triangulatie (driehoeksmeting) biedt de nodige controle op de validiteit van de bevindingen. We menen dan ook een aannemelijke beschrijving en verklaring te kunnen geven van de relatie(s) tussen illegaal verblijf en de buurtveiligheid; dit betekent dat we optimale consistentie nastreven tussen theorie en empirie (Merton 1967).

Kwantitatieve bevindingen

Illegaal verblijf en subjectieve buurtveiligheid

Tabel 2a toont het effect van de graad van illegaal verblijf op de zes aspecten van subjectieve buurtveiligheid. Dat gebeurt voor vijf regressiemodellen die steeds omvattender zijn. Tabel 2a demonstreert uitsluitend de effecten van illegaal verblijf, ook al zijn in de modellen 11, 111a, 111b en 1v meerdere onafhankelijke variabelen meegenomen. Uit overwegingen van ruimte presenteren we in tabel 2b de geschatte effecten van de andere variabelen uitsluitend voor het meest omvattende model (1v).

In eerste instantie (model 1) vinden we dat hoe hoger het percentage illegalen in een buurt is, hoe slechter het oordeel over de buurtveiligheid en -leefbaarheid. Dat geldt voor alle aspecten van de subjectieve buurtveiligheid. Blijkbaar zijn illegalen oververtegenwoordigd in buurten waar de bewoners de meeste sociale overlast ondervinden en zich het onveiligst voelen.

Houdt deze lagere subjectieve veiligheid nu verband met individuele trekken van de bewoners, met de hogere concentratie illegaal verblijf en/of met overige buurtverschillen? In het tweede model wordt nagegaan of de demografische opbouw van de buurten er debet aan is. *Kwetsbare* groepen zouden dan oververtegenwoordigd moeten zijn in buurten met veel illegalen. Het effect van illegaal verblijf op de subjectieve buurtveiligheid blijkt echter niet te verminderen na statistische controle voor individuele respondentkenmerken (zie model 11). Blijkbaar zijn de bewoners van wijken met veel illegaal verblijf, niet in hoge mate individueel gepredisposeerd tot angst en een negatief oordeel over de leefbaarheid. Dit is ook niet erg aannemelijk. Enerzijds komen er in concentratiewijken – buurten met een graad van illegaal verblijf van minimaal een standaarddeviatie boven het gemiddelde voor alle onderzochte buurten – relatief veel kleine huishoudens voor (38,1 procent van de bewoners leeft er in eenpersoonshuishoudens, tegenover 29,2 procent in de overige buurten). Maar anderzijds is de bevolking er relatief jong (het aandeel 65-plussers bedraagt er 8,7 procent, tegenover 14,2 procent in de overige buurten) en mannelijk (het percentage mannen bedraagt er 51,4 procent tegenover 48,7 procent in de overige buurten). Concentratiebuurten herbergen name-

lijk veel recente immigranten – vaak mensen (mannen) in de kracht van hun leven – en hebben aan de andere kant een groot aandeel jongvolwassenen: er wonen immers veel jonge tweedegeratiemigranten (de gezinnen zijn er ook iets groter dan elders), evenals studenten.

Tabel 2a Effecten (ongestandaardiseerd) van de concentratie illegalen op de evaluatie van de buurtveiligheid en -leefbaarheid

	<i>Onveiligheid/ onbehagen</i>	<i>Vermogens- delicten</i>	<i>Fysieke ver- loeding</i>	<i>Sociale ver- loeding</i>	<i>Buurt- overlast</i>	<i>Verkeers- overlast</i>
Model I	0,193***	0,166***	0,179***	0,298***	0,183***	0,197***
Model II	0,192***	0,167***	0,179***	0,299***	0,183***	0,188***
Model IIIa	0,079***	0,098***	0,083***	0,206***	0,092***	0,132***
Model IIIb	-0,040*	-0,023	-0,030	0,002	-0,026	0,015
Model IV	-0,042*	-0,023	-0,028	0,002	-0,031	0,014

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,10$

Tabel 2b Effecten van de overige onafhankelijke variabelen op evaluatie van de buurtveiligheid en -leefbaarheid (model IV)

	<i>Onveiligheid/ onbehagen</i>	<i>Vermogens- delicten</i>	<i>Fysieke ver- loeding</i>	<i>Sociale ver- loeding</i>	<i>Buurt- overlast</i>	<i>Verkeers- overlast</i>
Geslacht (man=1)	-0,024	-0,168**	-0,085	0,036	-0,109	0,023
Leeftijd	0,004	0,005*	-0,005*	0,000	0,001	0,001
Etnische groep (aut=1)	0,087	0,006	0,183	0,195*	0,214	0,335***
Opleiding	0,036	0,054**	-0,002	0,006	0,049**	0,024
Werk	0,019	0,088	0,009	0,033	0,130	-0,033
Omvang huishouden	-0,029	0,050	0,001	0,045	0,009	0,050
% alleenstaanden	0,082***	0,055***	0,026**	0,090***	0,023***	0,066***
% Particulier woningbezit	-0,021***	0,021***	-0,034***	-0,002	-0,030***	0,021***
% nw allochtonen	0,066***	0,070***	0,072***	0,140***	0,059***	0,059***
Slachtofferschap huishouden	0,076**	-0,207***	-0,117***	-0,022	-0,011	-0,217***
Slachtofferschap buurt (excl. Huishouden)	0,627**	2,783***	2,459***	2,756**	1,853***	1,315***

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,10$

Mogelijk ligt de oorzaak van de verlaagde veiligheidsbeleving niet in de buurtbewoners, maar veeleer in collectieve kenmerken van de buurten. In het derde model worden indicatoren voor *sociale desorganisatie* toegevoegd. Omdat illegaal verblijf sterk samenhangt met de aanwezigheid van legale etnische minderheden, maken we onderscheid tussen enerzijds demografische (aandeel alleenstaanden) en economische (woningbezit) indicatoren, en anderzijds een etnisch-culturele indicator. Wanneer we rekening houden met verschillen tussen buurten in het percentage alleenstaanden en de graad van particulier woningbezit (model 111a), daalt het effect van de graad van illegaal verblijf substantieel, tot ongeveer de helft. Wanneer we daarnaast controleren voor het percentage legale, niet-westerse minderheden (model 111b), verdwijnt het effect van illegaal verblijf volledig. Bij het aspect 'onveiligheid/onbehegen' is zelfs sprake van een gering negatief effect.

In het laatste model introduceren we de laatste sleutelvariabele: *slachtofferschap van misdrijven* (model 1v). Zowel individueel slachtofferschap als de mate van slachtofferschap in de buurt blijken weliswaar de subjectieve buurtveiligheid mede te bepalen (zie tabel 2b), maar hebben geen consequenties voor het effect van illegaal verblijf.

Illegaal verblijf en objectieve buurtveiligheid

De tabellen 3a en 3b zijn vergelijkbaar met de tabellen 2a en 2b, maar zijn gekanteld voor optimaal ruimtegebruik. Tabel 3a laat zien wat het effect is van de graad van illegaal verblijf op de kans van bewoners om in hun woonomgeving een misdrijf te ondervinden. Dat gebeurt voor vier verschillende (OLS) regressiemodellen die opnieuw toenemen in de mate van omvattendheid. Alleen voor model 111 presenteren we de geschatte effecten van de andere variabelen (tabel 3b).

Illegaal verblijf correleert positief met alle vormen van slachtofferschap (zie model 1 in tabel 3a: alleen de correlatie met 'overige misdrijven' is niet statistisch significant) en is blijkbaar geconcentreerd in buurten met veel misdaad. We dienen ons opnieuw de vraag te stellen of illegaal verblijf verantwoordelijk is voor deze hogere criminaliteitsgraad. We hebben al gezien dat concentratiewijken zich onderscheiden door een sterkere sociale desorganisatie, bijvoorbeeld doordat er naast illegalen, vrij veel alleenstaanden wonen. En inderdaad: als we verschillen tussen buurten in het percentage alleenstaanden en de graad van particulier woningbezit constant houden (model 11a), daalt het effect van illegaal verblijf substantieel. Dit effect vermindert nog sterker wanneer we bovendien rekening houden met het percentage legale niet-westerse allochtonen in de buurten (model 11b). Anders dan bij de analyse van subjectieve onveiligheid verdwijnt het effect van illegaal verblijf echter niet bij alle misdrijfsoorten; vooral bij vermogensmisdrijven blijft het aanwezig. Wanneer we de verschillen tussen buurten in het percentage jon-

geren constant houden (model 111), vermindert het effect van illegaal verblijf opnieuw voor de meeste typen misdrijven, zij het in beperkte mate.

Illegaal verblijf blijkt dus na de statistische controles positieve effecten te behouden, vooral bij vermogensmisdrijven. De aanwezigheid van illegalen lijkt de omvang van (bepaalde vormen van) de buurtmisdada dus zelfstandig te vergroten. Dit resultaat verschilt van de bevindingen bij subjectieve buurtveiligheid (daar hebben we gezien dat illegaal verblijf, gemiddeld, het oordeel over de buurtveiligheid en -leefbaarheid niet verslechtert en soms zelfs licht verbetert). Verder zien we dat de gevolgen van de statistische controles aanzienlijk verschillen per aspect van de objectieve buurtveiligheid (vergelijk model 111 met model 1; tabel 3a). De effectreductie is namelijk sterker bij vernieling (81 procent), overige misdrijven (80 procent) en geweldsdelicten (79 procent), dan bij diefstal (69 procent). Illegaal verblijf lijkt dus minder bij te dragen aan geweld tegen personen en/of goederen, dan aan vermogensdelicten. Een soortgelijk patroon is herkenbaar *binnen* de onderscheiden delictcategorieën: de effectreductie is sterker bij 'overige vernieling' (86 procent) dan bij 'vernieling auto' (80 procent; vernielingen aan auto's worden in de politiemonitor apart onderscheiden omdat ze deels het gevolg zijn van mislukte autokraken en -diefstallen) en sterker bij 'beroving met geweld' (>100 procent) dan bij 'beroving zonder geweld' (61 procent).

Hoewel deze cijfers niet hoeven te betekenen dat illegale daders voor deze hogere buurtmisdada verantwoordelijk zijn, stroken de gevonden patronen met onze kennis over de betrokkenheid van illegalen bij criminaliteit. In vergelijking met legale leeftijdsgenoten met dezelfde etnische achtergrond, zijn illegale daders namelijk vaker betrokken bij instrumentele delicten, die voor de dader in de eerste plaats een middel zijn om bepaalde (conventionele) doeleinden te verwekelijken, en juist minder bij expressieve delicten zoals mishandeling en geweld, die vaker een doel in zichzelf zijn omdat de dader er bepaalde emoties mee uitdrukt (Leerkes 2005, zie ook McDonald 1997). De instrumentele delicten van illegalen zijn er vaak op gericht om in weerwil van restrictieve verblijfscondities in Nederland te verblijven (valse papieren) of te bestaan (werken met valse papieren, verwerven van inkomen door diefstal of straathandel in drugs) (Leerkes 2007). Daarnaast valt op dat illegaal verblijf sterker verband houdt met heimelijke misdrijven waarbij materieel gewin primeert, zoals auto- en fietsdiefstal en zakkenrollerij (woninginbraak in mindere mate), dan met misdaden die openlijk contact vereisen met het slachtoffer, zoals beroving met geweld, mishandeling en bedreiging. De voorkeur voor *covert* delicten zou aannemelijk zijn, aangezien politiecontacten voor illegalen aanmerkelijk riskanter zijn dan voor legale bewoners. De meeste illegalen zullen de kans op aanhouding proberen te minimaliseren vanwege het risico op uitzetting. Diefstal zonder geweld heeft een relatief lage pakkans (Smit et al. 2003).

Tabel 3a Gestandaardiseerde effecten van de concentratie illegalen op de objectieve buurtveiligheid^a

	<i>Model I</i>	<i>Model II^a</i>	<i>Model II^b</i>	<i>Model III</i>
Totaal slachtofferschap	0,525 ^{***}	0,342 ^{***}	0,133 ^{***}	0,128 ^{***}
Diefstal, waarvan:	0,554 ^{***}	0,384 ^{***}	0,179 ^{***}	0,174 ^{***}
Fietsdiefstal	0,406 ^{***}	0,210 ^{***}	0,070 ^{**}	0,064 [*]
Autodiefstal	0,507 ^{***}	0,407 ^{***}	0,266 ^{***}	0,264 ^{***}
Autokraak	0,608 ^{***}	0,455 ^{***}	0,190 ^{***}	0,186 ^{***}
Woninginbraak	0,282 ^{***}	0,240 ^{***}	0,203 ^{***}	0,198 ^{***}
Beroving met geweld	0,325 ^{***}	0,181 ^{***}	-0,007	-0,007
Beroving zonder geweld	0,301 ^{***}	0,151 ^{***}	0,117 ^{**}	0,116 ^{**}
Overige diefstal	0,173 ^{***}	0,041	-0,087	-0,092
Vernieling, waarvan:	0,488 ^{***}	0,320 ^{***}	0,102 ^{**}	0,091 ^{**}
Vernieling auto	0,509 ^{***}	0,348 ^{***}	0,111 ^{**}	0,101 ^{**}
Overige vernieling	0,266 ^{***}	0,143 ^{***}	0,044	0,037
Geweld, waarvan	0,228 ^{***}	0,122 ^{***}	0,052	0,049
Bedreiging	0,223 ^{***}	0,117 ^{***}	0,063	0,061
Mishandeling ^b	0,196 ^{***}	0,099 ^{**}	-0,022	-0,024
Overige misdrijven, waarvan:	0,242 ^{***}	0,135 ^{***}	0,044	0,048
Aanrijden met doorrijden	0,319 ^{***}	0,238 ^{***}	0,102 ^{**}	0,103 [*]
Aanrijden zonder doorrijden	0,239 ^{***}	0,142 ^{***}	0,008	0,014
Overige misdrijven	0,028	-0,014	0,035	0,035

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,10$

^a Buurten zijn gewogen naar inwonertal.

^b Omdat slachtofferschap van mishandeling erg scheef verdeeld is over buurten, hebben we een worteltransformatie uitgevoerd om een normale verdeling te benaderen.

De angst voor uitzetting hoeft criminaliteit niet altijd te *remmen*, soms in wel erg letterlijke zin: merk op dat effectreductie bij 'aanrijden met doorrijden' (68 procent) lager is dan bij 'aanrijden zonder doorrijden' (94 procent). Hoewel ook dit gegeven niet betekent dat illegalen bij deze incidenten betrokken zijn, is het denkbaar dat illegalen vaker dan reguliere verkeersdeelnemers na een ongeval doorrijden. Anderzijds zullen veel illegalen geen gemotoriseerde voertuigen besturen. Naast de angst voor uitzetting kan meespelen dat illegalen in Nederland geen (geldig) rijbewijs mogen bezitten (in de Verenigde Staten kan dit bijvoorbeeld wel). Wie toch deelneemt aan het gemotoriseerde verkeer, is onverzekerd.

Tabel 3b Effecten van de overige onafhankelijke variabelen op de objectieve buurtveiligheid en totale verklaarde variantie (model 111)^a

	% <i>nu</i> <i>allochtonen</i>	% <i>alleen- staanden</i>	% <i>particulier woningbezit</i>	% <i>15-24 jr.</i>	R ²
Totaal slachtofferschap	0,012 ^{***} (0,337)	0,023 ^{***} (0,505)	0,001 (0,032)	0,015 ^{**} (0,069)	0,615
Diefstal, waarvan:	0,005 ^{***} (0,328)	0,010 ^{***} (0,566)	0,001 ^{***} (0,113)	0,006 ^{**} (0,072)	0,659
Fietsdiefstal	0,001 ^{***} (0,211)	0,003 ^{***} (0,719)	0,000 ^{**} (0,098)	0,001 ^{***} (0,073)	0,667
Aautodiefstal	0,000 ^{***} (0,238)	0,000 ^{***} (0,131)	-0,000 (-0,069)	0,000 (0,026)	0,339
Autokraak	0,003 ^{***} (0,446)	0,004 ^{***} (0,465)	0,001 ^{***} (0,137)	0,002 [*] (0,054)	0,654
Woninginbraak	0,000 (0,033)	0,002 ^{***} (0,257)	0,000 (0,097)	0,002 (0,063)	0,137
Beroving totaal	0,000 ^{**} (0,139)	0,000 ^{***} (0,496)	-0,000 (-0,023)	0,000 (0,002)	0,386
Beroving met geweld	0,000 ^{***} (0,345)	0,000 ^{***} (0,308)	-0,000 (-0,01)	-0,000 (-0,012)	0,286
Beroving zonder geweld	0,000 (0,058)	0,000 ^{***} (0,492)	-0,000 (-0,025)	0,000 (0,007)	0,338
Overige diefstal	0,001 ^{***} (0,212)	0,001 ^{***} (0,35)	-0,000 (-0,003)	0,001 (0,037)	0,195
Vernieling, waarvan:	0,005 ^{***} (0,319)	0,008 ^{***} (0,429)	0,000 (0,015)	0,012 ^{***} (0,132)	0,529
Vernieling auto	0,004 ^{***} (0,353)	0,005 ^{***} (0,375)	0,000 (0,011)	0,009 ^{***} (0,133)	0,521
Overige vernieling	0,001 [*] (0,131)	0,003 ^{***} (0,395)	0,000 (0,017)	0,003 ^{**} (0,083)	0,249
Geweld, waarvan:	0,000 (0,105)	0,001 ^{***} (0,185)	-0,000 [*] (-0,105)	0,001 (0,038)	0,134
Bedreiging	0,000 (0,086)	0,001 ^{***} (0,193)	-0,000 [*] (-0,111)	0,000 (0,019)	0,131
Mishandeling	0,001 ^{**} (0,186)	0,000 ^{**} (0,113)	-0,000 (-0,096)	0,001 (0,05)	0,112
Overige misdrijven, waarvan:	0,002 ^{**} (0,194)	0,004 ^{***} (0,252)	-0,000 (-0,022)	-0,004 (-0,054)	0,155
Aanrijden met doorrijden	0,001 ^{***} (0,251)	0,001 ^{***} (0,229)	0,000 (0,066)	0,000 (-0,012)	0,173
Aanrijden zonder doorrijden	0,002 ^{***} (0,285)	0,002 ^{***} (0,242)	0,000 (0,040)	-0,004 [*] (-0,079)	0,148
Overige misdrijven	-0,001 (-0,091)	0,001 (0,07)	-0,001 (-0,108)	0 (0,006)	0,015

*** p<0.01; ** p<0.05; * p<0.10

^a Gestandaardiseerde effecten staan tussen haakjes.

Illegaal verblijf en veiligheid in Bospolder-Tussendijken en de Schildersbuurt

Het veldwerk maakt inzichtelijker waarom de gevolgen van de aanwezigheid van illegalen voor de (subjectieve) buurtveiligheid (a) niet sterk zijn en wellicht zelfs gunstig uitpakken, en (b) niet eenduidig zijn. De buurtstudies bevestigen daarmee de statistische bevindingen, helpen de achtergronden ervan verhelderen en brengen ons dichterbij een oplossing van de paradoxale bevinding dat illegaal verblijf de kans op slachtofferschap van (bepaalde) vermogensdelicten vergroot, zonder dat we die toename (sterk) terugvinden in een negatievere beoordeling van de buurtveiligheid. Daarnaast verfijnt het veldwerk de cijfermatige resultaten. De effecten blijken namelijk te verschillen per type illegaal, en soms eveneens per unieke combinatie van legale en illegale bewoners (c).

a) Waarom is het effect niet sterker?

Zelfs in concentratiebuurten als Bospolder-Tussendijken en de Schildersbuurt relateren bewoners en professionals gevoelens van onveiligheid en onbehagen primair aan andere verschijnselen dan illegaal verblijf (tabel 4). De drie meest spontaan gerapporteerde 'oorzaken' voor een onveilig gevoel – met spontaan bedoelen we dat er nog geen specifieke vragen waren gesteld over illegaal verblijf – zijn 'junks' (gemarginaliseerde, problematische gebruikers van drugs en alcohol), 'hangjongeren' (meest jongens in de leeftijd van 12 tot ongeveer 25 jaar, vaak tweede- of derdegeneratie Marokkanen en Antillianen, die langdurig groepsgewijs op straat bivakkeren) en 'mannen met jeuk' (mannen die seksuele toenadering zoeken tegen de wens van de vrouw in). Slechts twee bewoners associëren hun gevoelens van onveiligheid spontaan met illegaal verblijf; een Turks en Marokkaans meisje ergeren zich er aan dat sommige jongens, die volgens hen illegaal zijn, (allochtone) meisjes op straat aanspreken of zich bij het schoolplein ophouden, om contact te leggen met potentiële partners omwille van een verblijfsvergunning. We beschrijven hieronder eerst waarom de bewoners (en welke subgroepen onder hen) zich vooral onveilig voelen in verband met de drie genoemde 'sociale typen'. We kunnen dan beter begrijpen waarom illegaal verblijf beperkt van invloed is op de buurtveiligheid, en onder welke condities er sterkere effecten optreden.

De vrees voor junkies, straatjeugd en opdringerige mannen heeft primair te maken met de (vermeende) betrokkenheid van deze groepen bij normschendingen, waaronder misdadig gedrag. Junkies worden geregeld verdacht van beroving en zakkenrollerij, omdat ze doorlopend geld nodig zouden hebben voor hun druggebruik. Hangjongeren worden vooral geassocieerd met mishandeling, beroving, bedreiging en seksuele misdrijven, al was het maar omdat ze hun krachten wel eens zouden kunnen bundelen. Vooral vrouwen

voelen zich onveilig door het gedrag van opdringerige mannen, die zij veelal lijken te zien als potentiële verkrachters en moordenaars.

Tabel 4 Spontaan gerapporteerde 'oorzaken' van buurtgebonden gevoelens van onveiligheid en onbehagen

	N
Harddruggebruikers, -dealers / alcoholisten	18
Hangjongeren (vooral jongens van Marokkaanse of Antilliaanse afkomst)	15
Mannen die ongewenst seksueel contact leggen / stalkers	9
Delinquenten op straat	5
Overheersende aanwezigheid ('vijandige') etnische groep (incl. 'skinheads')	5
Slachtofferschap (mishandeling in de openbare ruimte en straatroof)	3
Verwarde mensen	3
Aانبlik van de huizen (dichtgetimmerd, gordijnen dicht)	2
Illegalen	2
Vreemde taal op straat	2
Schreeuwende mensen op straat (‘voor hetzelfde geld staan ze daar iemand te wurgen’)	1

Hoewel de meeste bewoners niet (vaak) het slachtoffer zijn geworden van misdaden door personen uit deze groepen, hebben velen negatieve ervaringen met ze opgedaan. Deze groepen schenden namelijk vrij openlijk straatregels. Bewoners vatten dergelijke schendingen soms op als symptomen van een onderliggende deviante identiteit, als jobsbodes die ernstiger gevaar aankondigen. Uit de interviews blijkt dat minstens drie belangrijke straatregels in het geding zijn, hoewel deze straatetiquette sterk 'vanzelfzwingend' (de Swaan 1972) is en zelden expliciet wordt omschreven.

In de eerste plaats nemen genoemde groepen het niet zo nauw met de straatregel die in de stadssociologie te boek staat als *civil inattention* (Goffman 1963): stedelingen verwachten in de openbare ruimte dat men subtiel toont dat men een onbekende heeft opgemerkt, maar ook niet meer dan dat. Men behoort vreemden met rust te laten. Hangjongeren en opdringerige mannen doen dat niet, en ook gemarginaliseerde verslaafden schenden deze regel regelmatig door voorbijgangers om geld of eten te vragen.

De tweede straatwet is de norm dat men zich de openbare ruimte niet mateloos mag toe-eigenen (*privatising public space*, Lofland 1973). Gemarginaliseerde drugsgebruikers doen dat doordat zij grotendeels op straat leven. Maar deze regel wordt vooral geschonden door jongeren die in groepen een eigen territorium vestigen op 'hangplekken'. Door geluidsvolume en agressieve bejegening van voorbijgangers claimen zij een eigen plek in de openbare ruimte (Brunt 1996).

De derde straatregel regelt de juiste dosis *situational involvement* (Goffman 1963). Een deelnemer mag daarvan niet te veel tentoonspreiden (zoals bij de luidruchtige hangjongeren), maar evenmin te weinig. Deze bepaling verklaart mede waarom veel buurtbewoners zich onveilig voelen als mensen publiekelijk drugs en alcohol gebruiken en/of in de war lijken te zijn. Zij zitten te veel in hun eigen belevingswereld en zijn zich onvoldoende bewust van de sociaal geaccepteerde definitie van de situatie. Daardoor laden ze ook sneller de verdenking op zich dat ze overige straatregels en/of de strafwet zullen overtreden. Ze zijn onvoorspelbaar en daarom onbetrouwbaar. Deze angsten raken aan angsten vanwege normloosheid.

Tabel 5 Beeldvorming over illegalen naar het al dan niet hebben van contact met illegalen*

	<i>Bospolder-Tussendijken</i>			<i>Schilderswijk</i>		
	<i>contact</i>	<i>geen contact</i>	<i>totaal</i>	<i>contact</i>	<i>geen contact</i>	<i>totaal</i>
'Komen hier om te werken'	9	4	13	22	8	30
'Houden zich rustiger'	3	5	8	13	13	26
'Zijn mensen zoals ieder ander'	5	3	8	11	8	19
'Plegen misdrijven / zitten in de criminaliteit'	9	3	12	5	6	11
'Worden uitgebuit / zijn zielig'	3	1	4	4	4	8
'Verdringen de reguliere bewoners'	2	4	6	3	3	6
'Zijn aardiger / netter'	2	3	5	7	0	7
'Zijn illegaal wegens een verdachte reden'	1	1	2	0	4	4
'Vallen vrouwen lastig'	1	1	2	1	2	3
'Veroorzaken overlast door overbewoning'	1	1	2	1	2	3
'Veroorzaken overige overlast'	2	0	2	1	2	3
'Tasten de naam van de buurt / onze groep aan'	2	3	5	0	0	0
'Wonen in onveilige panden'	0	1	1	4	0	4
'Gebruiken drugs'	0	3	3	1	0	1
'Hebben besmettelijke ziektes'	1	0	1	0	1	1
Totaal	41	33	74	73	53	126

* Meerdere beelden per respondent mogelijk

Vooraf de schrik voor harddrugsverslaafden – voor hangjongeren en opdringerige mannen geldt dit wat minder – houdt daarnaast verband met angst voor sociale degradatie. Dergelijke angsten komen behalve bij de autochtone achterblijvers regelmatig voor onder de meer gevestigde etnische minder-

heden, zoals de Hindoestaanse Surinamers. Etnische groepen van relatief hoog aanzien vrezen met groepen van laag aanzien over een kam geschoren te zullen worden, doordat ze de woonlocatie en vaak ook andere kenmerken met hen delen. De sociale dalers zoals de autochtone achterblijvers hebben bijvoorbeeld vaak een soortgelijk inkomen en de sociale stijgers zoals de allochtone midden groepen hebben in (sommige opzichten) een vergelijkbaar uiterlijk. Om het sociale onderscheid te markeren neigen de hogere statusgroepen tot het mijden van de lagere statusgroepen. Dit varieert van omlopen tot verhuizen naar een 'betere' buurt.

Er zijn naar ons idee zes redenen waarom de bewoners illegaal verblijf niet *vaker* spontaan in verband brengen met de buurtveiligheid.

De eerste reden is de onzichtbaarheid van illegaliteit. De bewoners blijken van onbekenden niet goed te kunnen vaststellen wie er een verblijfsvergunning heeft, en wie niet. Illegaal verblijf wordt hoogstens afgeleid uit bepaalde tekenen. Men noemt allereerst de zogenoemde *slaappanden*: percelen waar tien tot dertig mensen, waaronder veel illegalen, een kamer of bed huren. Ook de *politieacties in de buurt* worden genoemd. Zowel in Den Haag als in Rotterdam sluit de politie af en toe slaappanden wegens overlast of gevaar. De vreemdelingenpolitie checkt soms of werkgevers met illegalen werken. Minder genoemde tekenen zijn: de *taal* (voor zover in de buurt ongebruikelijk), het *gedrag* (illegalen zouden vooral in tegenwoordigheid van politie 'schichtiger' zijn), de *kleding* ('ouderwets') en *Oost-Europese nummerborden* (voor zover illegalen met eigen vervoer naar Nederland zijn gereden). Door de beperkte zichtbaarheid van illegaal verblijf is het mogelijk dat sommige 'junkies', 'hangjongeren' en 'opdringerige mannen' in feite illegaal in Nederland verblijven. De illegale verblijfsstatus kan medeverantwoordelijk zijn voor het (vermeende) deviante gedrag. Daarom is de hiervoor gerapporteerde kwantitatieve analyse van groot belang: illegaliteit en onveiligheidsgevoelens kunnen samenhangen zonder dat de buurtbewoners zich daarvan bewust zijn. We zullen nog zien dat de relatie met illegaliteit bij 'junkies' beperkt, bij 'opdringerige mannen' incidenteel, maar bij 'hangjongeren' vrijwel niet speelt.

De tweede reden is het beperkte aandeel van illegalen. Zelfs in buurten als Bospolder-Tussendijken en de Schildersbuurt loopt het percentage illegalen waarschijnlijk hooguit op tot acht procent (Leerkes et al. 2004). Behalve dat het verschijnsel zich daarom zelden sterk doet gelden, bevordert dit dat er maar een beperkte psychologische dreiging van uitgaat. De meeste bewoners zijn dan ook onverschillig of ambivalent over illegaal verblijf in de buurt (tabel 5). Sommigen blijken illegalen actief te ondersteunen, bijvoorbeeld door als vrijwilliger taallessen te geven, zonder dat ze verder banden met hen hebben. Pas toen het aandeel van Bulgaarse illegalen na afschaffing van de visumplicht sterk groeide, en op bepaalde plaatsen ongewoon zichtbaar werd, werd illegaal verblijf in de Schildersbuurt een *issue* (Zie ook van Gestel 2006).

De derde reden is het nut van illegaal verblijf voor buurtbewoners. Niet alleen de bescheiden omvang van illegaal verblijf werkt het gedogen ervan in de hand en vergemakkelijkt de bereidheid tot het geven van bijstand. De legale bewoners blijken soms aangewezen te zijn op illegalen. Zo profiteren talrijke bewoners economisch van hun aanwezigheid. Bedrijfseigenaren profiteren van hun arbeidskracht en clientèle, en particulieren exploiteren slaappanden of verhuren delen van hun woning onder. Daarnaast zijn er affectieve bindingen tussen illegalen en gevestigden. De geïnterviewde illegalen – met name uit landen waar etnische minderheden van afstammen, zoals Turkije en Marokko – blijken in de buurt dikwijls legale familie of een partner te hebben. In alle etnische groepen (ook Hollanders) komt het voor dat mannen of vrouwen hun buitenlandse partner illegaal laten overkomen, terwijl anderen samenwonen met een illegale partner die ze in Nederland hebben ontmoet. Het restrictieve immigratiebeleid heeft blijkbaar als onbedoeld gevolg dat de familiehereniging en -vorming gedeeltelijk clandestien plaatsvindt (zie ook Staring 2001).

De vierde reden is dat illegale immigratie de normloosheid maar matig versterkt. Dit speelt nog het meest rond 'slaappanden', die de buurtbewoners vanwege de instabiele bewonerssamenstelling ook 'draaihuizen' noemen. Maar de meeste illegalen huren gedurende langere tijd een kamer of etage of wonen in bij legale bewoners (zie Van San in Leerkes et al. 2004). Mede daarom neemt de etnische en culturele diversiteit in de onderzochte buurten door illegale vestiging nauwelijks toe. Beide buurten zijn ook los van deze migratiestromen al sterk etnisch gemengd. Bovendien komt een flink deel van de illegalen uit landen die al langer de bron van legale migratiestromen vormen, of die daaraan cultureel verwant zijn.

De vijfde reden voor de verdraagzaamheid tegenover illegaal verblijf houdt verband met een buurtcultuur die lichte normovertredingen duldt. Ook misdrijven zoals drugshandel, diefstal en geweld worden in de buurtcultuur deels geduld of getolereerd in de letterlijke zin het woord: men verdraagt ze. Dit betekent niet noodzakelijkerwijs dat men ze geoorloofd acht. Men heeft meer dan andere mensen leren verdragen dat een bepaalde mate van criminaliteit en wanordelijk gedrag bij het leven horen. Zeer veel geïnterviewden blijken zich in de buurt dan ook thuis en veilig te voelen, ondanks de bovenmatige criminaliteitsgraad. De interviewende studenten verbaasden zich dikwijls over de verhoogde tolerantie voor lichte normschendingen, die dit lijkt te vereisen. Blijkbaar zijn veel buurtbewoners gewend geraakt aan de heersende omstandigheden, of verhuisd. Zo selecteren en vormen de buurtcondities bewoners die ongevoeliger zijn voor gedrag dat volgens de courante maatschappelijke normen 'onbeschaafd' en 'asociaal' is (vgl. Elias 1939). Dit is overigens een kwestie van gradatie, we hebben gezien dat de bewoners wel degelijk aan bepaalde straatregels hechten.

De zesde reden is dat de illegale verblijfsstatus (ook naar de mening en ervaring van bewoners) geen eenduidige gevolgen heeft voor regelovertre-

dend gedrag. Dit dempt het uiteindelijke effect evenzeer. Op deze reden gaan we hieronder in.

b) Waarom is het effect niet eenduidig?

In de buurten doen tegengestelde beelden over illegalen de ronde (tabel 5). Enerzijds menen velen dat een illegale verblijfsstatus aanzet tot wetsvrezendheid. Illegalen zouden rustiger moeten zijn dan bewoners die verzekerd zijn van hun verblijfsrecht. Anderzijds veronderstellen (vaak dezelfde) respondenten dat illegalen betrokken kunnen raken bij misdaad doordat ze geen recht hebben op werk of uitkeringen.

Deze beeldvorming berust deels op aannames en verhalen (in de media), maar strookt in meerdere opzichten met de beschikbare cijfers. Zo associëren de Rotterdammers illegalen vaker met criminaliteit dan de Hagenaren (tabel 5). Het percentage illegalen dat wegens misdrijven is aangehouden is in Bospolder-Tussendijken inderdaad hoger dan in de Schilderswijk. Dit komt volgens de Rotterdamse professionals doordat de buurt vooral aan het eind van de jaren negentig geplaagd werd door leegstand en drugstoerisme. In het kielzog van de, meest Franse, gebruikers kwamen er delinquente (Franstalige) illegalen naar Nederland. Ook Noord-Afrikaanse illegalen die aanvankelijk helemaal niet om die reden in Nederland waren, vonden soms emplooi in dit drugscircuit (Van der Leun 2003). De tegengestelde tendensen in de beeldvorming kloppen bovendien met de statistische bevindingen. We hebben gezien dat het effect van de concentratie illegalen op slachtofferschap verschilt per misdrijfsoort; vooral het slachtofferschap van heimelijke *vermoensdelicten* stijgt in samenhang met illegaal verblijf. (Drugshandel blijft grotendeels buiten de P.M.B.-cijfers).

De meeste bewoners kennen geen delinquente illegalen, maar de politiemensen bevestigen dat 'gedwongen' criminele loopbanen inderdaad voorkomen, vooral bij degenen die verslaafd zijn geraakt, wat meestal correspondeert met onbehuishoudedheid en/of is voorafgegaan door een carrière als *cleane* verkoper. Verder wijzen zij op het verschijnsel criminele migratie: naast drugstoerisme zou er op beperkte schaal banditisme voorkomen (bijvoorbeeld autodiefstal), voornamelijk vanuit Oost-Europa. Zowel bewoners als professionals maken melding van illegale seksondernemers en prostituees uit Oost-Europa.

Een groter aantal respondenten kent illegalen die geen misdrijven plegen. Zij weten – de professionals bevestigen dit – dat deze mensen wegens hun precaire verblijfsstatus erg voorzichtig kunnen zijn, om uitzetting te voorkomen. Een Marokkaans meisje vertelt hoe drie illegale kennissen in afwachting van een huwelijk hun tijd meestal doden in hun kamer of in Marokkaanse cafés (Marokkaanse illegalen vinden vaak moeilijker werk, zie Engbersen 1999). Een Hollandse vrouw herinnert zich dat ze nimmer zulke rustige burens had als in de periode dat er illegalen boven haar woonden ('Volgens mij kropen ze langs het plafond').

We moeten enkele kanttekeningen plaatsen bij de veronderstelling dat angst voor uitzetting altijd de veiligheid van de gevestigden begunstigt. Volgens enkele professionals laten sommige illegalen de gordijnen altijd gesloten, om niet gezien te worden. Het overdag zien van ongeopende gordijnen blijkt sommige omwonenden en voorbijgangers een onveilig gevoel te geven (zie tabel 4). Ook de veronderstelling dat illegalen categorisch onopvallend leven, moet niet worden overdreven. Illegale nieuwkomers ontdekken vaak dat wie de wet niet overtreedt, zich in Nederland zelden hoeft te legitimeren (zie ook Staring 2001). De politie maakt bovendien lang niet altijd werk van uitzetting. Razzia's zijn verboden. Een Rotterdamse wijkagent bekent dat er al jarenlang illegalen zijn: 'We doen er niks aan als ze geen problemen veroorzaken'. Het zijn vooral vluchtelingen en migranten met belangrijke bindingen in Nederland – veel illegalen hebben hier zoals gezegd familie of een partner – die uitzetting proberen te voorkomen, vooral als zij hun mogelijkheden om naar Nederland terug te keren laag inschatten. Zo vertelt een functionaris van de vreemdelingenpolitie dat zich af en toe illegale Oost-Europeanen melden die (kosteloos) gerepatrieerd willen worden.

Pendelende *migranten* kunnen het zich meer permitteren om zich openlijk in de wijken te manifesteren, wat soms gepaard gaat met vormen van overlast die atypisch zijn voor illegaal verblijf. Zo stond een Haags plein bekend als 'Bulgarenplein', omdat er – voordat de politie ingreep, vooral naar aanleiding van klachten van en namens vrouwen – dagelijks honderden mannen samschoolden rond een Turks café, van waaruit werk in het Westland werd geregeld (zie ook Van Gestel 2006). Een tweede uitzonderingscategorie zijn de technisch onverwijderbare illegalen; zij zijn vaak al eens in bewaring gesteld, maar werden heengezonden omdat zij hun identiteit geheim hielden of doordat het herkomstland terugkeer verhinderde. Uit recent veldwerk in de vreemdelingenbewaring blijkt dat ernstig gemarginaliseerde illegalen een verblijf daar soms verkiezen boven een verblijf op straat (Leerkes 2006).

Gemiddeld geldt echter onverkort dat illegalen sterker gebonden zijn aan de staat, juist omdat ze niet in Nederland mogen zijn: zwakkeren kunnen zich minder dan de machtigere, legale bewoners permitteren om (openlijk) regels te schenden (zie Scott 1990). De buurtstudie leert dat illegalen niet alleen geschreven staatsregels *terughoudend*, *heimelijk* en *selectief* schenden (daarvoor waren zoals gezegd al aanwijzingen); dezelfde patronen zijn zichtbaar in de naleving van de ongeschreven straatcodes die hiervoor zijn omschreven. Overtredingen van de straatetiquette kunnen immers altijd overheidsop treden uitlokken, vooral bij escalatie. Vandaar dat deze regels hoogstens gericht worden overtreden zoals bij de illegale jongens die potentiële huwelijkspartners benaderen, of wanneer illegalen niet veel anders kunnen, zoals bij de minderheid van (verslaafde) illegalen die op straat zijn geraakt. Het provocerende gedrag bij delinquente hanggroepen beantwoordt voor hen niet of nau-

welijks aan een belang of noodzaak. Ze zijn er met een gemiddelde leeftijd van dertig vaak ook te oud voor.

Zo komen we dichterbij een oplossing van de paradox dat illegaal verblijf de subjectieve buurtveiligheid niet verslechtert terwijl het aantal vermogensdelicten toch substantieel lijkt te stijgen. Ten eerste zijn de bewoners, zoals gezegd, relatief gehard tegen (lichte) normschendingen. Daarom voelen zij zich minder snel onveilig en zullen zij waarschijnlijk in de PMB minder snel oordelen dat er in de buurt veel criminaliteit voorkomt, ook al is dit naar objectieve maatstaven gemeten wel het geval. Ten tweede schenden illegalen maar beperkt de straatregels ten aanzien van bijvoorbeeld *civil disattention*, *privatising public space* en *situational involvement*, terwijl dit soort openlijk deviant gedrag, ondanks de verhoogde tolerantie voor normschendingen die typerend is voor de buurten, juist een vrij groot deel van de subjectieve buurtveiligheid bepaalt. Ten derde zijn illegale daders, om dezelfde redenen, niet vaak betrokken bij geweld. De beperkte samenhang tussen slachtofferschap en onveiligheidsbeleving betreft juist vooral slachtofferschap van geweldsmisdrijven (Micelli et al. 2004; Moore en Shepherd 2006; Oppelaar en Wittebrood 2006).

c) Geldt het voor alle illegale nieuwkomers in relatie tot alle gevestigden?

In het voorgaande bleek al dat illegaal verblijf, op zichzelf, geen ernstige en evenmin eenduidige gevolgen heeft voor de buurtveiligheid. Vooral van belang is de mate waarin illegalen (naar de mening van de reguliere bewoners) bijdragen aan normschendingen, normloosheid en statusangst. Doordat de illegale verblijfsstatus daarin allerminst allesbepalend is, en voor verschillende groepen van uiteenlopende betekenis is, verschilt deze bijdrage per type illegaal. We zetten kort de belangrijkste varianten op een rijtje die voor vrijwel alle gevestigden een bedreiging vormen (en varianten die voor bijna niemand een bedreiging zijn). Tot slot noemen we twee voorbeelden waaruit blijkt dat specifieke illegale nieuwkomers soms voornamelijk voor specifieke strata bedreigend zijn.

De bijdrage aan de buurtveiligheid hangt grotendeels samen met de positie een illegaal op drie dimensies. Ten eerste de graad van delinquent gedrag. Illegalen die werken, of door familie of vrienden worden onderhouden, zijn minder bedreigend dan illegalen die regelmatig misdrijven plegen en/of openlijk antisociaal gedrag vertonen. Dit zijn meestal de minder kansrijke illegalen, evenals sommige pendelende migranten, waaronder transnationale bandieten (dieven uit Oost-Europa die hun werkterrein verbreden). Die vormen bovendien niet alleen een bedreiging voor de maatschappelijke orde, maar vaak ook voor het prestige van de buurt.

Ten tweede de mate van inbedding in reguliere instituties. Inwonende illegalen zijn minder bedreigend dan illegalen die aantoonbaar op een meer geïmproviseerde en vreemde manier zijn gehuisvest, die in draaihuizen sla-

pen, in een busje, of op straat. Volgens de professionals zijn ongebonden illegalen bovendien minder op de hoogte van buurtregels, zoals de tijdstippen waarop het vuilnis aan de weg gezet mag worden, en investeren zij minder in sociale relaties in de buurt. Evenzo zijn illegalen die grijze arbeid verrichten (bij de bakker), minder bedreigend dan illegalen die een functie hebben in de zwarte economie (drugshandel).

De derde dimensie is de mate waarin de gevestigden de nieuwkomer verwarren met een gevaarlijke (gevestigde) groep. Aanvankelijk hielden we rekening met de mogelijkheid dat illegalen als (niet-westerse) allochtonen min of meer categoriaal gevreesd zouden worden. Dit is niet zo. De meeste bewoners van Bospolder-Tussendijken en de Schilderswijk zijn *zelf* van allochtone afkomst. Zij denken niet (zo) negatief over minderheden, zoals vooral de (oudere) Hollanders blijken te doen, ofschoon zij zich er van bewust zijn dat er in Nederland nog steeds een duidelijk verband is tussen etnische herkomst en maatschappelijke positie. Voorts zijn de meeste bewoners, onder wie de jongere Hollanders, inmiddels vertrouwder geraakt met het multi-etnische karakter van de buurten (Hagenaar: 'Ja vroeger moest ik daar wel aan wennen. Maar zo anders zijn ze niet hoor, neem dat maar van mij aan'). De bewoners zijn ook in dit opzicht *streetwise* geworden; ze zijn vrij goed in staat om onderscheidingen te maken, zowel tussen als binnen allochtone groepen. Zo worden er hogere en lagere allochtone groepen onderscheiden. Men verbindt vooral lagergeplaatsten – en daarbinnen vooral bepaalde jongens – met criminaliteit en asociaal gedrag. Ten slotte zijn er volgens de meeste bewoners binnen alle groepen elementen die een positieve bijdrage leveren. Opvallend veel respondenten zijn kritisch over aspecten van de multi-etnische samenstelling van de buurten, terwijl zij andere aspecten ervan juist tot de meest positieve kanten van de buurt rekenen. Vooral de bijdrage aan de economische vitaliteit (winkels, restaurants) wordt geroemd. Negatieve stereotypen over zichtbare nevenstatussen zullen zo vooral geactiveerd worden bij de vestiging van *specifieke* groepen illegalen. Momenteel vreest men vooral Marokkaanse en Antilliaanse mannelijke jongeren. Jonge illegalen uit (Noord-) Afrika riskeren met hen gelijkgesteld te worden (als hun kleding tenminste niet 'ouderwets' is), maar voor Aziatische en vrouwelijke illegalen geldt dit bijvoorbeeld niet. Het is daarbij van weinig belang dat de (Noord-) Afrikaanse illegalen er evenmin als andere illegalen bij zijn gebaat om het gedrag van delinquente hangjongens te kopiëren.

Soms verschillen de gevestigden sterk in de mate waarin zij een variant van illegaal verblijf bedreigend vinden. Dergelijke relationele effecten tonen zich bijvoorbeeld in de beoordeling van de mannelijke illegalen en – deels in samenhang daarmee – de komst van seksondernemers. Door de vestiging van de mannen nemen weliswaar voor sommige vrouwen de kansen toe op het vinden van een partner, maar anderzijds impliceert de vestiging van de mannen een groter risico op ongewenst seksuele contactpogingen. Vooral de

Turkse vrouwen maken zich volgens een Haagse professional zorgen over de Bulgaarse seksondernemers, omdat de prostituees niet alleen onder illegale Bulgaarse arbeiders klanten hebben, maar ook andere mannen, waaronder Nederlandse Turken. De prostituees zijn namelijk vaak afkomstig uit een deel van Bulgarije waar Turks wordt gesproken.

Een aanvullend voorbeeld betreft eveneens de relatie tussen gevestigde Turken en illegale Bulgaren. Daarin komen verschillende varianten van statusangst samen. Zo vrezen sommige laaggeschoolde Turken de concurrentieslag met de Bulgaren, die onder de prijs zouden werken, te verliezen. Van oudsher werken er namelijk veel Turken in het Westland (Braam 1994). Diverse Turken vrezen door de komst van de (delinquente) Bulgaren bovendien voor de naam van de buurt in het algemeen en de reputatie van de Turken in het bijzonder; de (Turks sprekende) Bulgaren zijn voor buitenstaanders namelijk moeilijk van hen te onderscheiden. Uit het onderstaande (geredigeerde) fragment blijkt hoe vormen van statusangst gecombineerd kunnen voorkomen en hoe gevoelens van onveiligheid er mede het voortbrengsel van zijn:

Als de Bulgaarse illegalen hier niet waren, zouden wij beter leven en werken.

– *U heeft het idee dat ze uw baantjes doen?*

Ja natuurlijk. Ik werkte eerst voor zeg maar tien euro per uur. Dan konden daar drie, vier mensen werken. Maar nu werken die mensen daar voor 2 euro 50. Dus dan werken zij.

– *Voelt u zich misschien onveilig door de illegalen?*

Ja, ook door de verkeerde dingen die ze doen.

– *Wat voor verkeerde dingen?*

[Veldwerknootie interviewer: Hier gebaarde hij dat ik de recorder uit moest zetten; vervolgens vertelde hij onder andere over vrouwenhandel bij illegalen].

Ik vind dat die illegalen weg moeten.

– *Waarom?*

Omdat ze slechte dingen doen. En wij hebben nu minder werk. Wij wonen hier. Dit land is ons land. Deze stad is onze stad. Wij willen ons veilig voelen op straat. Onze kinderen gaan hier naar school. Wij willen dat onze kinderen zich hier veilig voelen. Ik ben bang als ik de deur open en mijn kinderen spelen op straat. (Turkse Rotterdammer)

Discussie

We hebben gedemonstreerd dat illegalen oververtegenwoordigd zijn in relatief onveilige wijken, waar de meeste straatmisdaad is en waar bewoners zich het onveiligst voelen. Het gaat echter merendeels om een schijnverband. Illegaal verblijf hangt niet langer negatief samen met de subjectieve buurtveiligheid

en -leefbaarheid, wanneer we rekening houden met overige kenmerken van buurten en buurtbewoners die daarop van invloed zijn. Vooral (overige) indicatoren van sociale desorganisatie blijken de verhoogde onveiligheid in concentratiebuurten te bepalen. Er zijn zelfs aanwijzingen dat illegaal verblijf de beleefde veiligheid van de gevestigden licht begunstigt. Wel blijft er een significant positief verband met vormen van (vermogens)criminaliteit zichtbaar.

De kansenstructuur van illegaal verblijf is om meerdere redenen geconcentreerd in gedesorgeriseerde stadsbuurten met veel niet-westerse minderheden en – in mindere mate – alleenstaanden (zie daarvoor Leerkes et al. 2006). Juist in onveilige wijken, waar de meer maatschappelijk kansrijke bewoners vaak wegtrekken wanneer ze daartoe gelegenheid zien, liggen er openingen voor onvermogenende nieuwkomers, waaronder illegalen. We kunnen daarom stellen dat de relatie tussen de buurtveiligheid en illegaal verblijf voor een belangrijk deel omgekeerd ligt: illegaliteit leidt niet tot onveiligheid, onveiligheid bevordert illegaal verblijf.

Het veldwerk indiceert dat er zes belangrijke redenen zijn waarom illegaal verblijf geen (sterke) verslechtering betekent voor de buurtveiligheid: illegaliteit is moeilijk zichtbaar, illegalen vormen zelfs in concentratiebuurten een relatief beperkte minderheid, er zijn economische en affectieve bindingen tussen legale en illegale bewoners, de normloosheid neemt door illegale migratie beperkt toe, bewoners van concentratiebuurten zijn relatief tolerant tegenover lichte normschendingen, illegaal verblijf heeft geen eenduidige gevolgen voor betrokkenheid bij normschendingen en misdaad.

Er waren twee redenen om de relatie tussen illegaal verblijf en de veiligheid in buurten te onderzoeken. Ten eerste de veronderstelling dat een illegale verblijfsstatus betrokkenheid bij (vermogens)criminaliteit kan stimuleren. Onze waarneming dat buurtbewoners in concentratiewijken vaker het slachtoffer worden van bepaalde vermogensdelicten, terwijl dit voor delicten die minder beantwoorden aan de logica van een illegale verblijfsstatus juist niet of nauwelijks geldt, vormt een duidelijke indirecte aanwijzing dat dit inderdaad het geval kan zijn. Deze verhoogde criminaliteitsgraad kan echter niet automatisch aan illegale daders worden toegeschreven. Het kan ook zijn dat er in concentratiewijken veel reguliere delinquenten wonen en/of dat concentratiebuurten vanwege een lagere sociale controle aantrekkingskracht uitoefenen op delinquenten uit andere buurten. Daarom zou er in vervolgonderzoek preciezer nagegaan kunnen worden hoeveel legale daders er in de buurten wonen en actief zijn en of zij inderdaad vooral additionele vermogensdelicten plegen.

De tweede reden was de zorg dat illegaal verblijf voor buurten een aanvullende belasting vormt, omdat het zou leiden tot een verdere afname van sociale organisatie en daarmee veiligheid. De kwalitatieve gegevens suggereren dat illegaal verblijf momenteel nauwelijks tot een afname van sociale organisatie leidt, aangezien het vaak informele volgmigratie betreft. Deze bevinding

geldt onder de huidige omstandigheden. Wanneer het percentage illegalen een zekere grens passeert, of wanneer er grote groepen illegalen zonder bindingen deel aan hebben zoals een tijdlang gebeurde in de leegstaande Rotterdamse drugspannen, bestaat er een grotere kans op negatieve effecten voor sociale organisatie.

De onveiligheid van illegalen zelf verdient studie. Ons onderzoek suggereert tenminste dat we ons om hun veiligheid zorgen zouden moeten maken. Ze wonen vaak in onveilige wijken. Ook zijn het vaak vrij jonge mannen. Die voelen zich weliswaar niet zo snel onveilig, maar hebben, afhankelijk van hun levensstijl, wel een sterk verhoogd risico op slachtofferschap (denk aan de illegale mannen die drugs zijn gaan verhandelen). Jonge illegale vrouwen lopen wellicht een groter risico om seksueel misbruikt te worden. Door de risico's die er voor hen verbonden zijn aan het doen van aangifte bij de politie, zijn illegalen wellicht uitgelezen slachtoffers van criminaliteit.

De staat bepaalt in hoge mate of mensen legaal of illegaal zijn en ook – in mindere mate – de gedragsmogelijkheden van mensen in het betreffende rechtsgebied. Het restrictieve immigratie- en illegalenbeleid lijkt geen eenduidige gevolgen te hebben voor de (buurt)veiligheid en -leefbaarheid. De illegale status kan heimelijke diefstallen stimuleren en verhoogt mogelijk het risico op marginalisering en drugsverslaving. Ook geeft het restrictieve beleid mede aanleiding tot de vorming van illegale 'bastaardinstituties' (Hughes 1951), zoals het valse papieren circuit. Aan de andere kant worden illegalen door hun precaire verblijfsstatus sterker gedrongen om zich van geweld te onthouden en zich op het openbaar toneel te gedragen als modelburgers. Juist omdat illegaal verblijf per definitie een inbreuk op de vreemdelingenwet vormt, kunnen de meeste illegalen het zich minder dan gezeten ingezetenen permitteren om openlijk overige staats- *en* straatwetten te overtreden. Vooral voor de buurtveiligheid en -leefbaarheid die de gezeten bevolking *beleeft*, is dat geen slecht nieuws.

Noten

1 Het percentage aanhoudingen op grond van overtredingen van de Opiumwet kan zowel drugshandel als -gebruik betreffen.

2 Secondaire analyses op basis van de bijschattingen van Cruijff en Van der Heijden (2004) leren dat de jaarlijkse pakkans van delinquente illegalen ongeveer 13 procent moet zijn, tegenover 6 procent voor overige illegalen. Doordat de kans op woonadresregistratie in het vaa bij aangehouden criminele illegalen circa 20 procent is, tegenover 33 procent voor overige illegalen, hebben eerstgenoemde illegalen uiteindelijk waarschijnlijk een 30 procent hogere kans om terecht te komen in onze indicator voor de graad van illegaal verblijf. Het vertekenende effect daarvan zal niet sterk zijn aangezien een ruime meerderheid van de illegale bevolking niet betrokken is bij criminaliteit (in ongeveer de helft van de gevallen is de reden van aanhouding illegaal verblijf). Bovendien wonen criminele en niet-criminele illegalen in sterke mate in dezelfde buurten.

3 Het betreft een factor over de variabele 'aantal voorvallen in het afgelopen jaar per lid van het huishouden van 15 jaar en ouder' en de variabele 'aantal soorten voorvallen in het afgelopen jaar per lid van het huishouden van 15 jaar en ouder'. De eigenwaarde van de factor is 1,53. Beide variabelen laden met 0,87 op de factor; de correlatie tussen de afzonderlijke variabelen is $r=0,53$.

4 De zes factoren hebben respectievelijk een eigenwaarde van 2,18 (de items hebben een factorlading van respectievelijk 0,66; 0,73; 0,57; 0,54; 0,77); 2,05 (factorladingen: 0,68; 0,79; 0,75; 0,62); 1,71 (0,71; 0,60; 0,60; 0,72); 2,54 (0,62; 0,74; 0,73; 0,76; 0,70); 1,51 (0,72; 0,64; 0,76) en 1,81 (0,74; 0,61; 0,68; 0,60)

5 We gebruiken daarbij zogeheten hiërarchische of *multilevel*-modellen, waarin sommige onafhankelijke variabelen buurtkenmerken zijn, terwijl andere variabelen persoons- en huishoudenskenmerken vertegenwoordigen.

Literatuur

- Alt, J. (1999) *Illegal in Deutschland: Forschungsprojekt zur Lebenssituation 'illegaler' Migranten in Leipzig*. Leipzig: Jesuit Refugee Service Europe / Von-Loeper-Literaturverlag.
- Amerio, P. en M. Roccatò (2005) A predictive model for psychological reactions to crime in Italy: an analysis of fear of crime and concern about crime as a social problem. *Journal of community & applied social psychology* 15 (1) 17-28.
- Anderson, E. (1999) *Code of the street: decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York: Norton.
- Angel-Ajani, A (2003) A Question of Dangerous Races? *Punishment & Society* 5, 433-448.
- Anthias, F. (1990) Race and Class Revisited. Conceptualising Race and Racisms. *Sociological Review* 38, 19-42.
- Bade, J. (2003) *Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges*. Wasenaar: NIAS.
- Bakker, E. (2001) *De cynische verkleuring van legitimiteit en acceptatie. Een rechtssociologische studie naar de regulering van seizoensarbeid in de aspergeteelt van Zuidoost-Nederland*. Amsterdam: Aksant.
- Bellair, P. (1997) Social interaction and community crime: examining the importance of neighbor networks. *Criminology* 35, 677-703.
- Benoit-Smullyan, E. (1944) Status, Status Types, and Status Interrelations. *American Sociological Review* 9, 151-61.
- Bernasco, W. en F. Luykx (2003) Effects of attractiveness, opportunity and accessibility to burglars on residential burglary rates of urban neighborhoods. *Criminology* 41, 981-1002.
- Berremán, G. (1960) Caste in India and the United States. *American Journal of Sociology* 66 (2) 120-27.
- Beyerlein, K. en J. Hipp (2005) Social capital, Too Much of a Good Thing? American Religious Traditions and Community Crime. *Social Forces* 84, 995-1013.
- Boekhoorn, P., T. Speller en F. Kruijssen (2004) *Operationeel toezicht vreemdelingen; evaluatie van de bevoegdheden in de Vreemdelingenwet 2000 voor het vreemdelingentoezicht door de politie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Botton, A. de (2004) *Status anxiety*. Londen: Hamish Hamilton.
- Bourdieu, P. (1983) 'The Forms of Social Capital', in J. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press 241-258.
- Bourdieu, P. en L. Wacquant (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

- Bovenkerk, F. (red.) (1978) *Omdat zij anders zijn: patronen van rasdiscriminatie in Nederland*. Meppel: Boom.
- Bovenkerk, F., K. Bruin en H. Wouters (red.) (1985) *Vreemd volk, gemengde gevoelens: Etnische verhoudingen in een grote stad*. Amsterdam: Boom.
- Braam, S. (1994) *De blinde vlek van Nederland: reportages over de onderkant van de arbeidsmarkt*. Amsterdam: Van Gennep.
- Brunt, L. (1996) *Stad*. Amsterdam: Boom.
- Burgers, J. en G. Engbersen (red.) (1999) *Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.
- Bursik, R. en H. Grasmick (1993) Economic Deprivation and Neighborhood Crime Rates 1960-1980. *Law & Society Review* 27, 263-284.
- Cornelius, W., T. Tsuda, P. Martin en J. Hollifield (eds.) (2004) *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Covington, J. en R. Taylor (1991) Fear Of Crime In Urban Residential Neighborhoods: Implications of Between- and Within-Neighborhood Sources for Current Models. *The Sociological Quarterly* 32 (2) 231-249.
- Cruyff, M. en P. van der Heijden (2004) Een raming van het aantal illegalen in Nederland. In: A. Leerkes, M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff en P. van der Heijden *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 31-41.
- Davies, P., P. Francis en V. Jupp (2003) *Victimisation: theory, research and policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dijkink, W. (1987) *Politie en omgeving: kennis en beleid rond de criminaliteit in Amsterdam*. Utrecht: Van Arkel.
- Ditton, J. en S. Farrall (red.) (2000) *The fear of crime*. Aldershot: Ashgate.
- Doomernik, J. (2001) Tussen daar en hier; van werving tot smokkel. *Tijdschrift voor Criminologie* 43 (4) 331-340.
- Elias, N. (1939) *Über den Prozess der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Basel: Haus zum Falken.
- Elias, N. en J. Scotson (1965) *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems*. Londen: Cass.
- Engbersen, G. (1996) The Unknown City. *Berkeley Journal of Sociology* 40, 87-112.
- Engbersen, G., J. van der Leun, R. Staring en J. Kehla (1999) *Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G. en J. van der Leun (2001) The Social Construction of Illegality and Criminality. *European Journal on Criminal Policy and Research* 9 (1) 51-70.
- Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden en M. Cruijff (2002) *Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / Risbo.
- Foster, J. (1995) Informal social control and community crime prevention. *British Journal of Criminology, Delinquency and Deviant Social Behavior* 35, 563-83.
- Gestel, B. van (2006) *Nieuws, beleid en criminaliteit. Over de wisselwerking tussen lokale media en criminaliteitsbestrijders*. Amsterdam: Aksant.
- Goffman, E. (1963) *Behavior in public places: notes on the social organization of gatherings*. Londen: The Free Press of Glencoe.
- Goffman, E. (1971) *Relations in public: microstudies of the public order*. New York: Basic Books.
- Gottfredson, M. en T. Hirschi (1990) *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.

- Goudriaan, H. (2006) *Reporting Crime. Effects of social context on the decision of victims to notify the police*. Proefschrift Universiteit Leiden.
- Goudriaan, H., Wittebrood, K. en P. Nieuwbeerta (2004) Buurtkenmerken en aangiftegedrag van slachtoffers van criminaliteit: De effecten van sociaal-economische achterstand, informele sociale controle en vertrouwen in de effectiviteit van de politie. *Mens & Maatschappij* 79, 287-314.
- Hamilton, D. en T. Trolier (1986) Stereotypes and stereotyping: an overview of the cognitive approach. In: J. Dovidio en S. Gaertner (red.) *Prejudice, discrimination and racism*. Orlando, FL: Academic Press, 127-163.
- Hale, C. (1996) Fear of Crime: A Review of the Literature. *International Review of Victimology*.
- Heek, F. van (1936) *Chineesche immigranten in Nederland*, Amsterdam, Amsterdam: n.v. J. Emmering's Uitgevers.
- Heijden, P. van der, Heijden, G. Van Gils, M. Cruijff en D. Hessen (2006), *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2005*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Hortulanus, R. en E. van Kempen (red.) (1987) *Sociaal beheer van buurten: leefklimaat, bewonersselectie en vormen van beheer*, Den Haag: VUGA.
- Hughes, E. (1945) Dilemmas and Contradictions of Status. *American Journal of Sociology* 50, 353-359.
- Hughes, E. (1951) Bastard Institutions. In: Coser, L. (red.) (1994) *Everett C. Hughes on Work, Race and the Sociological Imagination*. Chicago: University of Chicago Press, 192-199.
- Johansson, S. (1987) Status Anxiety and Demographic Contraction of Privileged Populations. *Population and Development Review* 13 (3) 439-470.
- Kelling, G. en J. Wilson (1992) Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, maart.
- Killias, M. (1990) Vulnerability: towards a better understanding of a key variable in the genesis of fear of crime. *Violence and Victims* 5, 97-108.
- Leerkes, A. (2005) Embedded crimes? On the overlapping patterns of delinquency among legal and illegal immigrants in the Netherlands. *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 40, 1-19.
- Leerkes, A. (2006) 'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. *Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit*. Amsterdam: Elsevier.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, P. van der Heijden en M. Cruijff (2004), *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Leun, J. van der (2003) *Looking for loopholes: processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Levitas, R. en W. Guy (red.) (1996) *Interpreting Official Statistics*. Londen: Routledge.
- Lewis, D. en G. Salem (1986) *Fear of crime: Incivility and the production of a Social Problem*. New Brunswick: Transaction.
- Lofland, L. (1973) *A world of strangers: order and action in urban public space*. New York: Basic Books.
- Maas-de Waal, C. en J. de Hart (2003) Sociaal kapitaal en veiligheid. *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidskunde* 2, 16-30.
- Mahler, S. (1995) *American Dreaming: Immigrant Life on the Margins*. Princeton: Princeton University Press.
- Markowitz, F., P. Bellair, A. Liska en J. Liu (2001) Extending Social Disorganization Theory: Modeling the Relationship Between Cohesion, Disorder, and Fear. *Criminology* 39, 293-320.

- McDonald, W. (1997) Illegal Immigration: Crime, Ramifications and Control (The American Experience) In: W. McDonald (red.) *Crime and Law Enforcement in the Global Village*. Cincinnati: Anderson Publishing Company, 65-86.
- Merton, R. (1957) The Role-set: problems in sociological theory. *British Journal of Sociology* 8, 106-20.
- Merton, R. (1967) The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research, In: R. Merton *On Theoretical Sociology. Five essays, old and new* 139-155.
- Mesch, G. (2000) Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime. *Deviant Behavior* 21, 47-62.
- Miceli, R., M. Roccato en R. Rosato (2004) Fear of crime in Italy: Spread and determinants. *Environment and Behavior* 36, 776-789.
- Ministeries van Justitie en BZK (2005) *Jaarrapportage Veiligheid 2005*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Moore, S. en J. Shepherd (2006) The cost of fear: shadow pricing the intangible costs of crime, *Applied Economics* 38, 293 - 300.
- Neuwirth, G. (1969) A Weberian Outline of a Theory of Community: Its Application to the 'Dark Ghetto'. *British Journal of Sociology* 20, 148-163.
- Oppelaar, J., en K. Wittebrood (2006) *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portes, A. (1998) Social Capital. Its origins and applications in modern sociology. *Annual review of sociology* 24, 1-24.
- Quillian, L., en D. Pager (2001) Black Neighbors, Higher Crime? The Role of Racial Stereotypes in Evaluations of Neighborhood Crime. *American journal of sociology* 107, 717-67.
- Sampson, R., S. Raudenbush en F. Earls (1997) Neighborhoods and Violent Crime: A Multi-level Study of Collective Efficacy. *Science* 277, 918-924.
- San, M. van en A. Leerkes (2001) *Criminaliteit en criminalisering. Allochtone jongeren in België*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sassen, S. (1991) *The global city*: New York, Londen, Tokyo, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schloenhardt, A. (2001) Trafficking in Migrants: Illegal Migration and Organized Crime in Australia and the Asia Pacific Region. *International Journal of the Sociology of Law* 29, 331-378.
- Schoen, E., P. Defize en M. Bakker (2000) *Methodologische evaluatie van de Politie-monitor Bevolking*. Delft: TNO.
- Schwarz, B. (1967) The Social Psychology of the Gift. *The American Journal of Sociology* 73, 1-11.
- Sciortino, G (2004) Between phantoms and necessary evils. Some critical points in the study of irregular migrations to Western Europe, *IMIS-Beiträge* 24, 17-43.
- Scott, J. (1990) *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- Shaw, R. en H. McKay (red.) (1942) *Juvenile delinquency and urban areas: a study of rates of delinquency in relation to differential characteristics of local communities in American cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shibutani, T. en K. Kwan (1972) *Ethnic stratification. A Comparative approach*. New York: The Macmillan Comp.
- Smit, P.R., F.P. van Tulder, R.F. Meijer, en P.P.J. Groen (2003). *Het ophelderingspercentage nader beschouwd* (Onderzoek en Beleid (213)). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Staring, R. (2001) *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

- Swaan, A. de (1972) Een boterham met tevredenheid: gesprekken met arbeiders. Amsterdam: Van Gennep.
- Swaan, A. de (1988) *In care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era*. New York, Oxford University Press.
- Taylor, R. en M. Hale (1986) Testing Alternative Models of Fear of Crime. *Journal of Criminal Law and Criminology* 77, 151-89.
- Tilburg, W. van, J. Lammers (2004) *Landelijke criminaliteitskaart 2003. Een analyse van geregistreerde misdrijven en verdachten op basis van HKS-gegevens*. Zoetermeer: KLPD-NRI.
- Vanderveen, G. (2002) Beleving van veiligheid in de buurt. Relaties tussen persoon, buurt en samenleving. *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg* 1, 32-46.
- Vanderveen, G. (2006) *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety*. Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Veléz, M. (2001) The role of public social control in urban neighborhoods: A multilevel analysis of victimization risk. *Criminology* 39, 937-864.
- Warner, W. (1936) American Caste and Class. *American Journal of Sociology* 42, 234-37.
- Wei, E., A. Hipwell, D. Pardini, J. Beyers en R. Loeber (2005) Block observations of neighbourhood physical disorder are associated with neighbourhood crime, firearm injuries and deaths, and teen births. *Journal of epidemiology and community health* 59, 904-8.
- Wilsen, J. van, K. Wittebrood en N. de Graaf (2006) Socioeconomic Dynamics of Neighborhoods and the Risk of Crime Victimization: A Multilevel Study of Improving, Declining, and Stable Areas in the Netherlands. *Social Problems* 53, 226-247.
- Wittebrood, K. (2000) Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse. *Mens & Maatschappij* 75, 92-109.
- Wuertz, K. en K. Bertels (1991) *De macht van de wooncultuur: botsende perspectieven in een Haagse nieuwbouwwijk*. Leiden: Leids Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek.
- Zaitch, D. (2002) *Trafficking cocaine: Colombian drug entrepreneurs in the Netherlands*. Den Haag: Kluwer Law International.

Dankwoord

Deze studie is indirect mogelijk gemaakt door het ministerie van vrom, die Godfried Engbersen in 2003 opdracht verleende voor een verkennend onderzoek naar de relatie tussen illegaal verblijf en buurtveiligheid en -leefbaarheid. De auteurs danken in de eerste plaats Floris Noordhoff, die naast Arjen Leerkes de sociologiestudenten begeleidde die bewoners hebben geïnterviewd. Voorts danken de auteurs degenen die eerdere versies van dit artikel hebben gelezen – in het bijzonder Godfried Engbersen, de redactie van dit tijdschrift en de anonieme reviewer – voor hun wijze wenken.